

Hidasi Judit

Vissza Japánba

Terebess Kiadó, Budapest, 2003

TARTALOM

Újra Japánban

I. Újdonságok és elektronikus kalandok

II. A változásokra utaló jelek

III. Nők és férfiak

IV. Na és a szex?

V. Oktatás

VI. A japán életforma előnyei és hátrányai

VII. Virtuális világok

VIII. A know-how titkai

IX. A keleti harcművészetek

X. Nemzetköziesedés

XI. Kulturális különbségek a mentális programozásban

XII. Az érintkezés hagyományai

XIII. Most igen vagy nem?

XIV. A mindenható „bocsánat”

XV. A változások okai

XVI. Az utópia vége

Hivatkozások

Újra Japánban

Az közhely, hogy Japán sajátos ország és sajátos kultúra. Ezt nem csak a külföldiek találják így, hanem maguk a japánok is tudatában vannak ennek. Ezt a tényt hol nem-titkolt és jogos büszkeséggel emlegetik, ha eredményeikről és kulturális hagyományaikról van szó, hol pedig védőpajzsként hivatkoznak rá, különösen akkor, ha a külföldiekkel történő érintkezésben zavarok támadnak. Ugyanakkor valamennyi kultúra sajátos és különleges a maga módján - ez a tény tehát önmagában nem mond túl sokat. Számomra a japán kultúra legfőbb jellemzője az, hogy több évtizedes tanulmányok és tapasztalatok után még mindig képes nekem sok újdonságot adni és meglepetést szerezni. Nyilván ennek az is az oka, hogy nem sikerült eléggé a jelenségek mélyére hatolnom. Mégis azt hiszem, hogy más kultúrákkal összevetve, a japán kultúra a földrajzi, társadalmi, történelmi és nyelvi összefüggéseknek olyan bonyolult rendszerét tükrözi, ami mindig újabb és újabb felfedezni valókat kínál. Ráadásul Japánban az 1990-es évektől induló gazdasági és társadalmi folyamatok alaposan megbolygatták Japánnak a modern világban kialakult idealizált képét. Az új évezredbe lépő Japán már nem egészen olyan, mint amilyennek korábban megismertem. Többé nem szokás „modell”-ként hivatkozni rá, sem a gazdaság, sem az üzleti élet, sem a management, sem pedig az oktatás terén. A közel két évtizeden keresztül masszívan irigyelt és csodált országot már nem akarja utánozni senki. A japán csodának vége. Sok minden módosult, sok minden megváltozott és sok minden átalakulóban van. Természetesen körülöttünk a világ is alaposan átrendeződött, új eredmények születtek és új problémák jelentkeztek. Ezekkel a kihívásokkal a „Felkelő Nap Országának” is meg kell birkóznia, de a mód, ahogyan ezt teszi, jellegzetes. Ebben a vonatkozásban is vannak tehát még bőven felfedezni és megérteni valók, amelyekből néhányat szeretnék megosztani a kedves olvasókkal.

I. Újdonságok és elektronikus kalandok

Megérkezésem után, noha nem volt idegen a közeg, mégis olyan érzésem volt, mint mikor a tengerben valahol lebegek a víz tetején - noha tudok úszni. Tudom, hogy egyrészt alant hatalmas mélység van, ami bármikor lehúzhat, másrészt azt is tudom, hogy bármikor jöhet egy cápa, ami fölfalhat, a kisebb medúza-csípésekről nem is beszélve, amik folyamatosan érnek... Az első benyomásokat rögzítő naplóból idézek néhány részletet, hogy mindezt jobban megvilágítsam.

2001. április 6. A tenger tényleg nincs messze tőlünk, kevesebb mint 1 km-re, de látni sokáig nem láttam közről, mert nem találtam olyan embert, aki meg tudta volna mondani, hogyan lehet oda lejutni. A helyieket ugyanis a tenger egyáltalán nem izgatja. Van belőle elég nekik, túl sok is, tehát minek nézegessék, amikor tulajdonképpen bármikor megnézhetik. A tenger - pontosabban a Csendes Óceán - közelségének a tudatában vannak egyébként állandóan a szinte megállás nélkül fújó szélnek köszönhetően.

*

A környéken számtalan gyorsforgalmi út található, meg egy csomó vasútvonal is - főleg a levegőben. Ebben az országban ugyanis a talaj a földrengések miatt nem biztonságos, ezért a vasutat 3-4 emelet magasságban konzolokon futtatják.

*

2001. április 10. Lassan berendezkedem - az ellenállás foka a tárgyak beszerzését illetően olyan mint odahaza. Magyarul: közelharcot kell folytatni egy-egy darabért, dehát nekem - hála a történelmi tapasztalataimnak - van ilyesmiben gyakorlatom. Most még olvasólámpát szeretnék szerezni, mert a szemem teljesen kikészül a mindenütt uralkodó neonfénytől. Kompjuterem az irodában van, de az én szükségleteimnek nem felel meg egészen. A három karakter-igény (angol, japán, magyar) teljesen megzavarta a helyi informatikust, aki szerint ez megoldhatatlan kombinációs igény. Ilyen tudniillik még nem volt, amiben egyébként igaza van, lévén hogy én vagyok az első magyar, akivel munkavégzése során kapcsolatba került.

*

2001. április 18. Két jelentős előrelépést tapasztaltam a közigazgatásban: már nem kell mindenhez *hanko* (a vezetéknév-pecsét), pedig nekem történetesen van. Vagyis a banktól kezdve a postán át a külföldi puszta aláírását is elfogadják. Másik könnyebbség: a helyi tanácsnál bejelentkezéskor nem vesznek ujj-lenyomatot, amit a külföldiek régebben nagyon sérelmeztek. Úgy látszik, az itt élő koreai honfitársaiknak sikerült ezt kiharcolniuk, akiket, mint ismeretes, következetesen nem-japánnak tekintenek.

*

2001. április 23. A ház, ahol lakom, tele van mindenféle titokzatos elektronikusan működő zárral és nyomógommbal. Ez persze nem akadály, csak az a baj, hogy nemcsak minden zár pont ellenkezőleg működik, mint ahogy gondolná az ember, hanem rengeteg pin-kód is van. Birkózom a sok gomb meg pin-kód működésének a kitapasztalásával, használatuk nemcsak, hogy számuk miatt nehéz, hanem mert valahogyan rafináltabbak is, mint otthon. Van például pin-kód-ja a bejárati ajtónak, a posta-ládának, a csomag-ládának (ez nagyobb küldemények számára kialakított tárolófal), és a szeméttárolóknak. Ebben a házban ugyanis 9 felé kell

szortírozni a szemetet a szemét tartalma és nagysága szerint. Feltehetően ezt azért vezették be, hogy a technika fejlődésével felszabadult időt az unatkozó háziasszonynak legyen mivel kitöltenie. Ráadásul résen kell lenni, mert a portás figyeli a lakókat, és jelzi, hogy ha nem jó méretűre csomagolják a szemetüket, akkor büntetést kell fizetniük. Persze a szemétmenetrend gondosan ki van függesztve, mert nem lehet csak úgy bármelyik napon kidobálni bármelyik szemetet. Elektronikus vezérlésű a fürdővíz melegítő, a mosógép, a légkondicionáló, a mikrosütő, a biztonsági berendezés és a rizsfőző. Ha akarnám, akkor a WC-ülőke hőmérséklete is szabályozható lenne - de én nem akarom, mert akkor újabb elektronikus vezérlés kerül a lakásba, és már így is telítve vagyok... Különösen azután, hogy vendégségben egy olyan szerkentyű volt a WC-ben, amit még nem ismertem. Keresgéltem, hogy melyik kis villogó gomb mire szolgál, végül megnyomtam egy gyanús külleműt, hogy lehúzzam a WC-t, erre három percen belül megjelent a kerületi rohamrendőrség sisakos mentőosztaga... Nem tudom, hogy aki nem tud japánul, azzal mik történhetnek meg, mert nekem még így is sikerül néha alaposan melléfognom.

*

2001. május 6. Egy szombat délelőtt kis csomaggal a hónom alatt a postára indultam. A közelünkben lévő kis postafiókot zárva találtam, de miután sürgősen fel akartam adni a frissiben befejezett cikket, az állomás környékén működő nagyposta felé vettem az irányt. Útelterelések miatt azonban menetközben jobbnak láttam a sarki rendőrorsön érdeklődni, hogy hogyan jutok el legegyszerűbben a postához.

- Forduljon vissza a főúton és az első lámpánál jobbra.

- Köszönöm. Ugye nincs messze?

- Nem, nincs. Milyen ügyben keresi a postát? - érdeklődött a lelkiismeretes rendőr, aki biztos, ami biztos, a külföldiek mozgását külön figyelemmel kíséri.

- Csak egy kis csomagot szeretnék feladni...

- Vagy úgy.

- Nyitva van ma is, ugye?

- Nem, szombaton nem üzemel.

Lehet, hogy mégis van valami a japán-magyar rokonság hipotézisében? Biztos, hogy legalábbis a székeleyekével hasonló módon jár a japánok agya.

*

2001. június 8. A minap láttam az első idei cseresznyét a sarki boltban - diszkrét átlátszó dobozka, a szemek (legalább 10, de lehet, hogy 11 is megvan) biztatóan mosolyognak - mint Hófehérke a kis üvegkoporsójában - 600 yenért. Ez azt jelenti, hogy egy szemecske kb. 160 Ft - ennyiért már akár meg is szólalhatnának...

*

2001. június 10. Hát sajnos megkezdődött... az egyáltalán nem várt esős évszak. Ennek az egyre szebben terebélyesedő hortenziákon kívül gyakorlatilag senki sem örül. A legvárhatóbb időkből elered a szemerkélő eső, a levegő fullasztóan párás, a ruhák nem tudnak megszáradni és az ember bőre ragad. És ez így megy majd egy jó hónapig...

Az ismételt beilleszkedés megtörtént, Japán jobb megértésére újabb kísérletet teszek.

II. A változásokra utaló jelek

David Matsumoto, az Amerikában élő szociálpszichológus mérési adatokkal támasztja alá, hogy a japán társadalom alighanem korszakváltás küszöbén áll, amennyiben számos hagyományosan japánnak tartott érték változóban van. Egy sor, a japán kultúrához kötődő sztereotípiát az ő tapasztalata szerint megdőlni látszik. Az új generáció legalábbis már nem vallja magáénak azokat az értékeket, amelyek ezidáig a japán társadalom és kultúra kötőanyagát adták. A kollektívizmus helyett az individualizmus nyer egyre nagyobb teret, a japán önkép átalakulóban van, a fiatal japánok érintkezési szokásai megváltoztak és egyre inkább közelítenek az amerikai mintákhoz. Érzelmeket sem kívánják többé elrejtteni, mint ezt a társadalmi etikett mindeztidáig megkívánta. A fiatal japán vállalati alkalmazott (akit sokszor „dolgozó szamuráj”-nak titulál a külföldi irodalom, aki kész önmagát és magánéletét feláldozni a vállalatért) már közel sem annyira elkötelezett, mint korábban, de a vállalatok sem nyújtják többé azt a védőhálót, amely az alkalmazottnak nyugdíjbavonulásukig biztonságot adott. A házasság intézménye ugyancsak a válság jeleit mutatja. Részben, mert megemelkedett a válások száma, részben mert a fiatalok - elsősorban a lányok - házasságkötési hajlandósága alaposan megcsappant. Ha el is fogadjuk ezeket a változásra utaló tendenciákat a mérési adatok tükrében, a tapasztalatok azt bizonyítják, hogy egyelőre még csak a változások előszelét érzi és jelzi a társadalom.

Japán ugyan az eltelt időszakban rengeteget változott, sok minden átalakult és sok új dolog, jelenség keletkezett, de alapvetően változatlanok maradtak az emberi kapcsolatrendszer, az érintkezés, a kommunikáció sajátosságai, vagyis mindaz, ami a külföldi számára a japán kultúra megismerésében és megértésében ténylegesen a legnagyobb nehézségeket okozza. Sokan ugyan a japánok közül nem így érzik, mondván, hogy a fiatal japánok annyira elnyugatiasodtak - ami persze főleg elamerikaiasodást jelent - hogy az emberi kapcsolatok gyökeresen megváltoztak és a viselkedési minták is átalakultak. Nehéz eldönteni, hogy ezzel dicsekedni akarnak vagy emiatt sajnáltnak kívánják magukat. Nekem azonban az élményeim és a benyomásaim ennek az ellenkezőjét erősítik: sok minden változik az emberi kapcsolatokban a felszínen, de a mély, tudatalatti rétegekben, a habitusban alapvető változás nincs. Nagy elégtétel volt az a számomra, hogy ebben a meggyőződésemben megerősítést nyertem Nakane Chie szociológustól (ő egyébként az első nő, akit több mint három évtizede professzorrá neveztek ki a presztízshierarchia csúcsán álló Tokyo Egyetemen) egy 2003-ban tartott előadásán. Nakane Chie is elmondta, hogy a japán magatartástól a gyors váltások, a gyors reakciók idegenek, az emberi kapcsolatokban még mindig uralkodóak azok a minták, amelyek hagyományosan meghatározzák a japán társadalmi kultúra karakterét: a csoport-szellem, a hosszútávú kapcsolatápolás, a kollektív döntéshozatal, a függés a másiktól, a kölcsönös összefonódás. Ez természetesen nem meglepő, hiszen a materiális világ és környezet változását az adott társadalom és kultúra csak meglehetősen késéssel tudja követni - ha egyáltalán megvan benne a készség és szándék a követésre. Tehát mindaz a mélyen gyökerező érték, a szemlélet és attitűd, ami a kultúra karakterét adja, sokkal jobban beágyazott annál, mintsem hogy pár évtized lényegesen módosítsa őket. Japán esetében ez talán fokozottan érvényes két ok miatt: egyrészt a beágyazottság foka mélyebb, mint számos más kultúra esetében. Ennek történelmi magyarázata van: a Meiji restaurációt (1868) megelőző korszak több mint két és fél évszázada alatt a Tokugawa shógunátus (1603-1868) úgynevezett „elzárkózási politikája” következtében az ország és a társadalom gyakorlatilag nem érintkezett a külvilággal. Ezalatt az időszak alatt rendkívül homogénné kovácsolódott a kultúra, ami sok

szakértő véleménye szerint Japán későbbi bravúros gazdasági felemelkedésének a társadalmi alapját képezte. A másik ok az, hogy a japán kultúra más kultúrákhoz képest rendkívül „sűrű szövésű”. Más, lazább szerkezetű nemzeti kultúrákhoz képest a japáni kitűnik feszesen szövevényes voltával, ami azt jelenti, hogy szakítószilárdsága nagyobb - azaz nehezebben kikezdhető. Ez a kultúra és értékrend az emberi kapcsolatok olyan bonyolult egymásraépülését és viszonyrendszerét tartja fenn, aminek a megbomlása és leépülése - az egyéni vélemények, gondolatok, érdekek és életstílusok érvényesülésének alapfeltételeként - csak keserves áldozatok árán, hosszas időt követelve lehetséges.

Miután ezek a belátható időn belül bekövetkezendő és a jelenleg rendelkezésre álló adatok birtokában prognosztizálható változások a japán értékrend alapjait érintik, bizvást beszélhetünk paradigmaváltásról. Az más kérdés, hogy ez a paradigmaváltás Japán és a japán emberek életét hogyan fogja befolyásolni. Annyi máris érezhető, hogy a gazdasági recesszióból való kilábalás elhúzódásának egyik oka alighanem abban a társadalmi értékválságban is keresendő, amit a szociálpszichológusok jeleznek. Tény ugyanakkor az is, hogy a gazdasági recesszió a maga következményeivel - a munkanélküliség növekedése (2003-ra meghaladta az 5,5%-ot), a szerkezeti átalakításból adódó létbizonytalanság veszélyének növekedése (cégek, gyárak felszámolása, munkahelyi elbocsátások, rövidített munkaidő, ami értelemszerűen jövedelemkiesést is jelent, stb.) visszahat a hagyományos értékek megrendíthetatlenségébe vetett bizalomra, és értékválságot gerjeszt. Az emberek ugyanakkor az értékválság miatt bizonytalanná válnak, hitük és bizalmuk a politikusokba és az ország vezetésébe meginog, ami menthetetlenül a társadalmi és munka morál lazulásába torkollik. A japánok lettek 2001-re a gazdaságilag fejlett ázsiai országok közül a sereghajtók a „jövőbe vetett bizalom” paraméter tekintetében: arra kérdésre, hogy „mit gondol, tíz év múlva javul-e a helyzet országában”, csupán a japánok 31%-a nyilatkozott optimistán, szemben a kínaiak 89,7%-ával, a dél-koreaiak 77,2%-ával, a thai-ok 77,2%-ával és a szingapuriak 79,8%-ával. (JT 2001. jún. 1. 19. o.) Nyilván mint minden átalakulás és átmenet, ez a társadalmi értékeket érintő paradigmaváltás is áldozatokkal jár. Mindaddig, amíg a váltás le nem zajlik, amíg a régi értékek helyére be nem lépnek és rendszerre nem kovácsolódnak az új értékek, az érték-válság jeleit jelzi a társadalom. Az alábbiakban bemutatunk néhány területet, amelyek mint szenzorok az értékrend átalakulására utalnak.

III. Nők és férfiak

Szemmel láthatóan a hagyományos férfi-női szerepek újraleosztásának folyamata indult el. Tény, hogy ez nem hat pozitívan a japán társadalmi szerkezetre, a családi élet alakulására, a születésszámokra és a gyerekekre. Hagyományosan az úgynevezett „közvetített” házasságok, azaz a *miai kekkon* intézménye volt Japánban az uralkodó. A házasulandó korú fiatalok felmenői kezdeményezték általában a megfelelő partner kiválasztását - anyagiakat és energiákat nem kímélve. Régebben a konfuciánus értékrend és erkölcs tanításainak megfelelően az engedelmes gyermek - legyen az akár fiú, akár lány - alávetette magát a szülők akaratának és választásának. Noha semmi garancia nem volt arra, hogy érzelmileg és fizikailag kedvére való társat kap, mégis biztonságot adott az a tudat, hogy a szülők a család társadalmi és gazdasági pozíciójának mérlegelésével nyilvánvalóan a lehető legmegfelelőbb partnert keresik meg számára. Az idők folyamán a házasulandóknak maguknak is fokozatosan egyre nagyobb beleszólási joguk lett ebbe a folyamatba. Nem teljesen ismeretlen fiatalokat ültetnek úgynevezett ismerkedési célzattal egy asztalhoz: legalább fénykép alapján, illetve a házasságközvetítők által beszerzett dokumentumok és a rendelkezésre bocsátott információk alapján valamelyes előismereteik vannak egymásról. Néhány fiatal veszi a bátorságot, és egész egyszerűen megtagadja a nem szimpatikusnak ítélt partnerrel történő megismerkedést. Mások az első, azaz a megismerkedési találkozásig hajlandók elmenni abban a tudatban, hogy ez elvileg még semmire sem kötelez. Ráadásul ezzel a gesztussal az aggódó szülőket ideig-óráig le lehet szerelni - lássák, hogy megvan a szándék... Arról, hogy az első, rendszerint erősen feszélyezett és kínos ismerkedési alkalom után (ahol a jelenlévő közvetítők vagy közvetítő, illetve a szülői, rokoni kíséret csak fokozza a feszült és mesterkélt hangulatot) a két félben van-e még egyáltalán hajlandóság folytatni a közeledést, többnyire nem szemtől szembe, hanem a közvetítők útján nyilatkoznak. Ezzel elkerülik a kétségtelenül kellemetlen közvetlen konfliktus helyzeteket, illetve megmenekülnek az egyenes színvallás ódiumától. Kölcsönös szimpátia esetén lehetőség van arra, hogy ezt követően már önálló fordulatot vegyen az ismerkedés menete. A jelenleg házasságban élők többsége ilyenformán tett szert egy egész életre szóló társra. Ezekben a házasságokban a házasságkötés nem elsősorban elsöprő érzelmek és kölcsönös szerelem alapján történt, hanem jólmegfontolt gazdasági és társadalmi szempontok alapján. A házasságnak ezt a társadalmi, családépítő és megtartó funkcióját szem előtt tartva a felek érzelmileg kevésbé elkötelezetten léptek egy örökre szóló házastársi kapcsolatba. Szerencsés esetben az együttélés során megtanulták egymást tisztelni és szeretni, és kiegyensúlyozott családi életet élnek. A nyugati kultúrákban szokásos ismerkedési és házasságkötési mintáktól eltérően a kapcsolat alapját nem a szerelem, hanem a családépítési szándék vezérli. Ezeknek a házasságoknak a szilárdságát nem az érzelmi kötődés, hanem a közös gazdasági, társadalmi érdek és egymásrautaltság adja. Egy olyan családmodellben, ahol az apa szerepe a család gazdasági biztonságának a megteremtésére, az anya szerepe pedig a családi üzemmenet vezénylésére és az otthonteremtésre koncentrálódik, az érzelmi és a szexuális élet is kevésbé válik központi kérdéssé. Ezek a házastársi kapcsolatok kitűnően működnek mindaddig, amíg a felek ezeknek a szerepeknek meg tudnak felelni: azaz amíg az apának van munkája, ami biztos megélhetést nyújt, amíg az anyának vannak családszervezési feladatai, amelyek lekötik. Érzelmi viharok, elhidegülés és a szexuális kapcsolat meglazulása vagy teljes hiánya sem veszélyeztetik a házasságot magát, hiszen eleve nem ilyen célzattal kötötték. Talán ez volt a titka a japán házasságok tartósságának. Felmerül a kérdés, hogy a gyerekek - manapság már egyre inkább az egy szem gyerek - érzelmileg hogyan illeszkedik ebbe a képbe. A gyerekek

számára a legfontosabbat, a családi biztonságot, ez a modell biztosítja. Az anyával rendszerint megfelelő érzelmi kapcsolat alakul ki, hiszen az anya minden idejét, figyelmét, és szeretetének nagy részét is a gyermekére áldozhatja. Az apával viszont többnyire nem sikerül komoly érzelmi kapcsolatot kialakítania, hiszen az apa rendkívül kevés időt tölt munkahelyi elfoglaltságai miatt odahaza. A találkozások a gyerekkel gyakorlatilag a hétvége egy kis hányadára korlátozódnak. Különösen kevés az együtt töltött „minőségi” szabadidő. A családon belüli kommunikáció a házastársak között is nagyon csekély (naponta 9 perc), de még ennél is szerényebb a gyerek és az apa között. Ez a kapcsolathány komoly érzelmi zavarokhoz vezet, amely egyre inkább felszínre is kerül. A The Japan Times 2002 októberében egy japán szociálpszichológus összehasonlító vizsgálatainak megdöbbentő adatait közölte. E felmérések rámutattak, hogy a megkérdezett japán anyáknak csak 71%-a és az apáknak csak 68%-a nyilatkozott úgy, hogy gyermekét nagyon szereti - szemben az amerikaiak 96 és 95%-ával, illetve a török anyák és apák azonos 93%-ával szemben. A japán gyerekek 42%-a jelentette ki, hogy tiszteli az anyját, és 37%-a, hogy tiszteli az apját, szemben az amerikai és a török gyerekek vonatkozó adataival: 91% és 83%, illetve 94% mindkét szülőre vonatkoztatva. (JT 2002. okt. 12). A japán kutató felhívta a figyelmet a helyzet tarthatatlanságára, arra, hogy a családon belüli érzelmi kapcsolatok alakulásának és az érzelmek kommunikációjának feltétlenül nagyobb figyelmet kell szentelni a jövőben, ha érzelmileg egészséges utódokat kíván a társadalom nevelni.

A hagyományos japán házasság-modell válságát több jelenség jelzi. Egyrészt a közvetített házasságok helyét lassanként felváltja az úgynevezett „szerelmi házasság”, a *ren'ai kekkon* intézménye. Egyre több fiatal dönt úgy, hogy saját maga óhajt partnert keresni és nem igényli a közvetítést. Ezt a tendenciát erősíti a média is: naponta hírt adnak hírességek, ünnepektárogatok és nobiletasok könnyesalogatóan megható szerelmi történeteiről és házasságkötéseiről. Ez a módszer azonban nem mindig követhető az átlagember számára egy olyan társadalmi közegben, ahol az udvarlási szokások nem kedveznek a társ-keresésnek és kiválasztásnak. Nagyvárosban még csak-csak adódnak ismerkedésre lehetőségek, azonban kisebb közösségekben nehéz elbújni a figyelő tekintetek elől és hamar szájára veszi a környezet az ismerkedni vágyó fiatalokat. Sokan ugyan szívük szerint próbálnának ily módon partnert találni, amikor azonban úgy érzik, hogy „kifutnak az időből”, akkor mégiscsak a jól bevált közvetítéshez folyamodnak. Ha ugyan meg akarnak egyáltalán házasodni! A fiatalok családalapítási korhatára kitolódott: a lányok átlagéletkora házasságkötéskor közelíti a 29 évet, míg a férfiaknál ez az adat 31 év. A lányok 55%-a nyilatkozott úgy egy 1997-es EPA felmérés adatai szerint, hogy nem óhajt férjhez menni. E riasztó adatok jelzésértékűek - az értékrendben válság alakult ki, amit a társadalom nem tud eredményesen kezelni. A társadalom egy része a nők túlképzésében látja az okot: a magas iskolázottságnak köszönhetően a nők gazdasági függősége megszűnőben van.

Azt a gazdasági biztonságot, amit korábban a nők számára csak a házassági kapcsolat nyújthatott, egyre több nő önmaga is megtudja teremteni. Ráadásul a korábban gazdasági szempontból biztos menedéknek tartott hitvestársi kapcsolat vesztett vonzerejéből, tekintve, hogy egyre több férfit fenyeget élete derekán a munkanélküliség réme. Vagyis nincs garancia arra, hogy egy férj oldalán nem lesznek a nőnek anyagi gondjai. A házasság intézménye alól kicsúszott az eddig legszilárdabb kötőanyag - a gazdasági biztonság. Sok fiatal nő tehát eleve nem kíván egy ilyen kockázatot vállalni: inkább marad odahaza továbbra is a szülői házban, éli a maga életét, keresményének jó részét önmagára költi. Míg korábban a társadalmi megítélés szankcionálta az egyedülálló nőket, manapság egyre liberálisabb a hozzáállás. Sokan vélekednek úgy, hogy ez is egyfajta életvitel, ez is egyfajta életmód. Vagyis megszűnőben az a nőkre nehezedő társadalmi nyomás is, amely korábban stigmatizálta nem csak az egyedülálló

nőket, hanem a családjukat is. Valójában ez a kényszer működtette a házasságközvetítés intézményét is, amelynek révén gyakorlatilag mindenkit házassági kötelékbe segítettek.

Noha a nők önmagukra találásának folyamata még éppen hogy csak elkezdődött, társadalmi méretekben is érzékelhető módon megsokszorozódott a válások száma is. A válási keresetek nagy részét középkorú nők nyújtják be. A hagyományos minta szerint kötött házasságok egy részében az érzelmi kötődés kisebb szerepet játszik, mint a gazdasági-, társadalmi funkció. Amikor ez utóbbinak az érdemi szerepe megszűnik - a gyerekek kiröppennek és a családi költségvetés elbírja a vagyonmegosztást -, akkor szánják el magukat az önállósodásra. A gyermeknevelés kötelezettségének eleget téve szabadulni akarnak a házasság kötelékéből - még elég fiatalon ahhoz, hogy új életet kezdhessenek. Erre a japán életkilátások statisztikájának ismeretében jó esélyeik vannak: a férfiak átlagosan közel 80 évig, a nők pedig 86 évig élnek.

A házasság mint intézmény megingathatatlanságába vetett hit erős és hatékony szervező erőt jelentett a japán társadalom számára. Ennek az intézménynek a kereteit is és működését is - más kultúrákhoz és társadalmakhoz hasonló módon - kikezdte a válság, ami számos társadalmi problémához vezet. Japánban a gyermekszületések száma radikálisan csökkent az utolsó két évtizedben: az egy házaspárra eső születések száma az új évezred küszöbén 1,33-ra zuhant, ami messze a reprodukciós szint alatt van. Ez a számadat egyébként a legalacsonyabb Ázsiában. Jellemző módon a második helyezett Szingapúr, ahol ugyancsak rendkívül alacsony volt az utóbbi évtizedben a születések száma, de ott a kormányzat erőteljes propagandával és anyagi ösztönzéssel idejekorán beavatkozott a tendenciába. A jelenleg 126 millió lakosú japán rohamos népességsökkenése 2006-tól indul el, és 2050-re elérkezik az erősen előregedett fejlett társadalmak sorába. Erre az időre - ha a tendencia nem változik - a pesszimista jóslatok szerint a lakosság száma akár 75 millióra is apadhat.

IV. Na és a szex?

Japánban - nem meglepő módon - ez is másképpen van.

Nagyi, amikor életében először japán földre lépett, korát meghazudtoló frissességgel lépett föl a reptéri buszra. A városba vezető autópályára érve érdeklődéssel szemlélődött kifelé, elhalmozott bennünket kérdésekkel, ez mi, az mi. Közben egyre-másra maradtak el az út mentén a furcsábbnál furcsább épületek: hatalmas Noé bárkája, egy kastélyt utánzó többemeletes tünemény, cukorsüveg alakzatot mintázó építmény. - Jé, mennyi vidámpark van erre, vagy ez már a Disneyland? - kérdezte ártatlanul. - Nem, nagyika, ezek garni-szállók! - Na de ennyi és itt!

Ami azt illeti, a garni-szállók számából ítélve Japán maga a szex-paradicsom lehetne. Elképzelhetetlen alakzatú és változatosságú garniszállók, azaz love-hotelek sorakoznak a japán autóutak mentén, és menthetetlenül felmerül az emberben, hogy ezek vajon mind jövedelmezőek? Kinek van erre ideje és pénze? Nos, nem is az a furcsa, hogy ilyen nagy számban (szerény becslések szerint 30 ezer van belőlük) találhatók ezek a műintézmények az ország különféle pontjain, hanem az, hogy kik alkotják a vendégkört. A hivatásos prostituáltak és partnereik csak egy hányadát képezik a betérőknek. Akármilyen furcsa is, de a garniszállókat nagy számban házasságok is látogatják. A japán lakásviszonyok ismeretében ez nem is csodáltnivaló. Egyrészt a hagyományos japán lakások alapvetően kicsik, kevésbé szigeteltek, másrészt a gyerekek 7-8 éves korukig a szülőkkel együtt, többnyire a szülők között alszanak a tatamin elhelyezett matracokon. Ennek az alvási szokásnak sok előnye is van: a gyerekek boldogan fészkelik be magukat a felnőttek közé, szeretnek így aludni. A szülők egy földrengésveszélytől állandó fenyegetettségben élő országban nagyobb biztonságban tudják a gyerekeiket maguk mellett a földön. Számos kisgyerek számára egyébként ez a megoldás biztosítja az érintkezési lehetőséget a papával. Igaz, hogy a gyerek már régen alszik, amikor a papa fáradtan és nem-egyszer ittasan bekúszik a tatamin a családi fészekbe, de mégis a tudat, hogy a papa (is) mellette alszik, megnyugtató. Nos, ilyen körülmények között vannak olyan párok, akik love-hotelekben keresnek alkalmi menedéket pár óra erejéig. Mások azért kedvelik a garniszállókat, mert a belső terek hangulatossága, a rendelkezésre álló video-kazetták és egyéb huncut berendezések olyan változatosságot kínálnak, amire odahaza nincs lehetőség. Kinek lenne arra pénze, hogy hullámzó kanapét, forgó tükröket, vízágyat, disco-világítást és átlátszó fürdőkádát szereltesse a lakásába? A vendégkör egy másik hányadát értelemszerűen az alkalmi párok, diákok, átmenő kuncsaftok alkotják. Az árak nem túl magasak, így még a kispénzüiek is megengedhetik maguknak ezt a szórakozást.

A szexet a japán társadalom nagyon gyakorlatiasan kezeli. Egyfajta fizikai igénynek tartja, aminek a kielégítéséhez a megfelelő szolgáltatói háttérrel, az úgynevezett „pink industry”-t kulturált módon meg kell teremteni. Sajátos módon a szex és a szerelem - a mi nyugati kultúránkban meghonosodott - összefonódását soha nem vette túlságosan szigorúan. A szexnek nem előfeltétele a szerelem, és a japán életvitelben sokaknál a kettő a mai napig külön kezelendő. Különösen férfiak esetében toleráns a társadalmi megítélés: számos esetben a férfi alkalmi félrelépéseiről tudomása van a feleségnek, de ez nem számít válóoknak. Hiszen a házasság az más kategória, amely más elvek alapján működik. Igaz, hogy a nők félrelépéseit közel sem ennyire tolerálja a közgondolkodás... A sajtó tudósításai szerint azonban a meg-növekedett szabadidővel rendelkező háziasszonyok között is szép számmal találhatók kicsapongók.

Az, hogy a szex a szerelemmel nem feltétlen összefüggő kategória, leginkább a fiatalok között vezet viselkedési zavarokhoz. Sajtóhíradások beszámolnak olyan esetekről, amikor egyetemisták baráti körben egymás között a partnereket váltogatva élnek nem is titkoltan szexuális életet, anélkül hogy ennek bármiféle érzelmi alapja lenne. Ráadásul abban a tévhitben él sok japán, hogy az aids, vagy egyéb nemi betegség a külföldiektől kapható csak el, ezért az egymás közötti partnerválogatást nem tartják higiéniailag veszélyesnek. Ez a fajta promiszkuitás a nyugati sajtóban erős negatív felhanggal kapott nyilvánosságot, amit a társadalmi válság számlájára írnak (Time, 2002. szeptember). Csakhogy ha jól belegondolunk, a klasszikus japán irodalom gyöngyszeme, a *Genji regénye* ugyancsak bővelkedik a 10. századi Heian-kori császári udvar udvarlási szokásait és szerelmi életét bemutató jelenetek leírásában, amiből bizony egyértelműen kiviláglik, hogy a promiszkuitás nem állt távol az udvarhölgyek világától sem!

Nagyobb baj az, hogy kis tizenéves iskoláslányok és gimnazisták egy része sem riad vissza a szextől. Igaz, hogy ők nem valamiféle fizikai igény kielégítésének a vágyától indítatva, hanem tisztán zsebpénzkiegészítési célzattal fogadják el idősebb urak közeledését. A feltárt és nyilvánosságra került ügyek száma sem csekély, hát még a valóságos, a szociológusok által becsült adatok! A szakemberek és elemzők a jelenségben elsősorban azt tartják aggasztónak, hogy ezek a fiatal lányok semmiféle büntudatot nem éreznek. Úgy tekintik a dolgot, mintha újságkihordás helyett ezt választanák pénzkereseti lehetőségnek. Ráadásul nem olyanokról van szó, akiket egzisztenciális kényszerből cselekednek így, hanem olyanokról, akik az otthonról kapott nem csekély zsebpénzüket kívánják megtoldani néhány divatosabb Gucci táska vagy márkás parfüméria beszerzése végett. Ezekben az esetekben természetesen végképp nincs szó szerelemről, de maga a jelenség, illetve az, ahogyan ezek a fiatalok gondolkodnak, kézzelfoghatóan jelzi, hogy a szerelem és a szex tudati szétválása elég korán megtörténik.

Az iskoláslányok egy kisebb, élelmesebb része nem megy ilyen messze, egyszerűbb formáját választja a zsebpénzkiegészítésnek. Miután a japán szex-piacon keletje van a használt alsóneműknek, így mosatlan bugyijukat készséggel bocsátják áruba a megfelelő szex-butikokban, amit rögtön gusztusos kis áttetsző zacskóba hegesztenek légmentesen, nehogy a bukéja elszálljon. E darabokat aztán borsos áron kínálják a perverzióra hajlamos vásárlóknak... Az árat jócskán fel is lehet srófolni, amennyiben diszkrét kis fénykép is kerül a csomagocskába az eredeti tulajdonosról, ami állítólag serkenti a képzeletet...

A kevésbé tehetős és igényes férfiak szexuális érdeklődésüket potyázással próbálják kielégíteni. Az elegáns, sötétöltönyös, szemüveges urak között ugyanis nem kevesen visszaélnék a nagy tömeg által lehetővé váló tapogatással. A csúcsforgalmi órákban rendkívül zsúfolt vonatokon és metrókon különösebb helyezkedés nélkül is szoros testközelségbe kerülhetnek az utasok. A helyzet kísértővé válhat a férfiember számára, mert nem bírván uralkodni feltörő vágyain, keze meglendül és esetleg kalandozni kezd. A helyzet veszélyessé válhat a női utastársak számára, amennyiben a tumultusban egyszerűen nem tudnak védekezni az inzultus ellen. Ezt a képtelen helyzetet kezelendő - a fejlett világban talán egyedül - Japánban számos vonalon „női kocsi” felíratú szerelvények jelentek meg, ahová férfiak nem szállhatnak fel. E diszkriminációt a férfitársadalom öntudatosabb fele ugyan jogosan méltatlannak találja, de mégis ez a megoldás tűnik a leghatékonyabbnak az esetleges meghurcoltatások ellen. Ha ugyanis egy urat az utazóközönség nyilvánossága előtt „tetten érnek”, akkor bizony az illető nagy valószínűséggel elbúcsúzhat az állásától - a munkahelyek tudniillik féltve őrzik jó hírnevüket.

A megfizetett szex elérhetősége és intézményei Japánban is nagy változatosságot mutatnak. A korábban „török-fürdő”-nek titulált intézmények neve egy török diplomata áldásos közbenjárására és nem lankadó tiltakozására 1985-től egységesen „soap-land”-re változott, és a

szolgáltatást nyújtó hölgyeket többé nem fürdőslánynak, hanem stílszerűen „soap-lady”-nek hívják. Ezeken az intézményeken kívül szép számban fellelhető a világon elképzelhető összes típusú masszázsszalón, továbbá működik számtalan call-girl hálózat és hát ott vannak a bárók, a lokálok, vagyis jó pénzért minden elképzelhető igény kielégíthető. Tokyóban például a hírhedt Kabukicho negyedben 600 négyzetméteres területen mintegy 5000 szórakoztató létesítmény működik. Nyilván nem véletlen, hogy ebben a körzetben - ami paradox módon kőhajításnyira van a városházától - a bűnözés az 50 kihelyezett figyelőkamera ellenére az országos átlag 40-szerese! E kiterjedt szolgáltatóipar virágzásából nem is csinálnak titkot, noha a mulatónegyedek környékén működő civil-szervezetek, iskolafelügyelők és szülői munkaközösségek fáradhatatlanul igyekeznek jobb belátásra és tapintatra bírni a működtetőket és a vendégeket. Ennek ellenére a zsúfolt metróban pornó-magazint olvasó, a vonaton pornólapokat bújó férfiak száma sem látszik csökkenni. Mindez arra utal, hogy a japán férfiak jelentős része a szexet házon kívülre viszi, és házon kívül gyakorolja. Azonban nem ez okoz repedéseket a házasság stabilnak vélt intézményén, hiszen - mint már említettük - a szex, a szerelem és a házasság nem feltétlenül összefüggő dolgok a japánok életében. A nyugati kultúrában ezek szoros összefüggése okozza a sok válást: miután a házasságok jórészt szerelmi alapon kötődnek, és elvileg a szex is elsősorban szerelemhez kötött, abban a pillanatban, ha a szerelem megszűnik, vagy kihűl, akkor borul a szexuális élet és meginog a házasság is. Szerelem híján a nyugati házasság elveszti létjogosultságát. Japánban a házasság alapját nem a szerelem és nem a szex képezi, ennél fogva társadalmilag stabilabb. Legalábbis mindezidáig stabilabb volt, noha napjainkban a létjogosultságát képező gazdasági alapok megrendülésének vagyunk tanúi.

V. Oktatás

A társadalmi és a családi életben zajló értékválság érzékenyen érinti a társadalom egészét, de ezen belül is talán legjobban az ifjúságot. Elemzők a japán gazdasági csoda egyik alapjának az oktatást tartották. Az oktatási rendszer a maga szigorú, erősen központosított és uniformizált voltával magasan képzett tömeget állít elő. Az írástudatlanság gyakorlatilag ismeretlen probléma. A kötelező oktatás 9 éve alatt, ami az alapokat rakja le, rendszeres, szívós munkára és együttműködésre szoktatják a gyerekeket. Kialakul a csoportszellem, annak jó és rossz vetületeivel. Az oktatás célja nem az egyének tudásának és teljesítményének a fokozása, hanem a csoport-teljesítmény javítása az egyének összmunkája és közreműködése révén. Kitűnni - akár pozitív, akár negatív irányban - nem kívánatos, mert ebben az esetben a közösség kiveti magából az egyént. Ez az a korszak, amikor a sokat idézett közmondás: *deru kugi wa utarareru* (a kiálló szög beveretik) alapján szocializálódnak a gyerekek. Le kell szokniuk az egyéni ambíciókról, be kell sorolniuk a többiek közé. Mindez a szellemiség nagyon jó szolgálatot tett Japán gazdasági növekedésének szakaszában, hiszen az önfegyelem, az egyéni érdekekről való lemondás, a közösség érdekében végzett együttműködés a munkahelyi közösségek, a tömeggyártás igényeit kitűnően szolgálta.

Egy alkalommal meghívottként részt vehettem egy neves cég toborzó felvételi meghallgatásán. A frissen végzetteknek szinte a megszólalásig hasonló külső megjelenése (annak rendje és módja szerint kivétel nélkül sötét öltönyben és nyakkendősen, illetve fekete kosztümben és fehér blúzban jelentek meg) és nem kevésbé hasonló viselkedése sejtetni engedte, hogy valamennyien alaposan felkészülten veselkednek neki az állásinterjúnak. Az előzetesen letett írásbeli vizsga eredményei alapján körvonalazódott ugyan már a rangsor, de a személyes beszélgetés és benyomás értelemszerűen elengedhetetlen részét képezte a felvételinek. A három álláshelyre a versenyben maradt 14 fő közül a legmegfelelőbbek kiválasztása nem tűnt kérdésesnek, hiszen a szóbeli interjú nagyjából megerősítette az írásbeli rangsort. A meglepetés csak akkor ért engem, amikor az első helyezett a személyzeti vezető automatikusan ejtette, mondván, hogy túl jó. A cégnek csapatmunkásokra van szüksége; közösségükbe a jól, de nem kiugróan jól teljesítők jobban illeszkednek!

A japán fiatalok nagy része nemcsak, hogy érettségizik, hanem többségük felsőoktatási intézményben is folytatja tanulmányait. Az egyetemi felvételi vizsgák változatlanul nagy erőpróbát jelentenek a diákok számára, de a korábbi „vizsgapokol”-nak titulált megmérettetés már a múlté. A gyerekszám csökkenése következtében ugyanis megindult a felsőoktatási intézmények között a versengés a hallgatókért. A mintegy 568 felsőoktatási intézményt bizony nehéz megtölteni fiatalokkal. Az oktatás terén a régebbi keresleti piac helyett a kínálati piac törvényei léptek működésbe. Ennek megfelelően a felvételi vizsgák szigora is egyre csökken. Persze a legelőkelőbb egyetemekre még mindig nagyon nehéz felvételt nyerni. A központi írásbeli vizsgákat követően minden intézmény tart szóbeli felvételi vizsgát is - ezt már testreszabottan. Nagy meglepetéssel vettem tudomásul, hogy a középiskolai és a felvételi teljesítmény mellett szinte azonos súllyal esik a latba az, hogy a diák a középiskolában mennyit mulasztott. A felvételi anyagban a vizsgatárgyak évvégi osztályzatai mellett szerepel a napra szóló kimutatás a hiányzásokról. A hiányzás oka - például betegség, családi ok, stb. - nincs feltüntetve, csak a mulasztás ténye maga. Természetesen annál jobb, mennél kevesebbet hiányzott valaki középiskolás éve alatt. Az egyetlen napot sem mulasztókat különösen preferálják a felvételi bizottságok - ez ugyanis azt jelenti, hogy az illető megbízható, lehet rá szá-

mítani. Vagyis itt is érvényesül az a szemlélet, hogy a teljesítmény mellett az elkötelezettség, a jelenlét, a részvétel legalább annyira fontos.

A fiataloknál a továbbtanulási kedv minden eddigieket meghaladó rekordot jelzett 2003-ban: a január 18-19-én rendezett országos központi egyetemi felvételi vizsgákra több mint 602 ezren jelentkeztek, és a jelentkezők közel 92%-a meg is jelent az írásbeli megmérettetéseken. (Japánban a tanév április 1-én kezdődik.) Ez az abszolút számértékben való növekedés különösen figyelemre méltó annak ismeretében, hogy a tanulókorú fiatalok száma fokozatosan csökken. A jelenség értelmezéséhez érdemes figyelembe venni, hogy noha még felsőfokú végzettség birtokában se könnyű az álláskeresés (2002-ben a végzettek 53%-a nem tudott elhelyezkedni a recesszió miatt), azonban csak középiskolai végzettséggel még nehezebb. Részben persze a fiatalkori munkanélküliséget csökkenti a továbbtanulás lehetősége. Lehetséges továbbá, hogy sok fiatalnak lendületet és motivációt adott a továbbtanuláshoz a 2002-es év nagy japán tudományos sikere: ketten is kaptak Nobel díjat.

2001-ben nagy feltűnést keltett akadémiai körökben az a kormány bejelentés, hogy Japán az elkövetkező 50 év alatt 30 Nobel-díjast kíván produkálni. (JT 2001. dec. 20. 17. o.) Az ország tudományos és technológiai fejlettségéhez képest kevesellték ugyanis, hogy 100 év alatt a természettudományok terén csak 6 díjat nyertek el Japánok. Sokan komolytalannak, felelőtlennek, elhamarkodottnak, hozzá nem értő bejelentésnek minősítették ezt az „ígéret”-et, mondván, hogy a japán tudományos világ tekintélyét veszélyezteti. Nem így vélekedtek azonban a kormánytisztviselők. Szót tett követett és a Japán Tudományfejlesztési Tanács a stockholmi Karolinska Intézetben felállított egy úgynevezett „információs hivatalt”. Feltehetőleg nem e hivatal működésének köszönhetően, de 2001-ben Japánból Noyori Ryoji kémiai Nobel-díjat kapott, 2002-ben pedig ketten is részesültek Nobel-díjban. A megosztott fizikai Nobel-díj odaítélése Koshiba Masatoshi professzornak sem a díjazott, sem a japán tudományos körök számára nem volt meglepetés. Koshiba professzor a Tokyo egyetem nagyteknintélyű professzora, tudományterületének kiemelkedő művelője, elismert szakteknintély mind Japánban, mind külföldön. Miután maguk a japánok 15 éve folyamatosan jelölték, saját bevallása szerint minden évben szinte várta a telefonhívást. Olyannyira biztos volt a dologban, hogy volt olyan korábbi év, amikor kollegái és tanítványai számára már a sushi-bankettet is megrendelte a jó hírt ünneplendő, ámde a kitüntetést végül is csak idén kapta meg. Nem így a másik megosztott díjazott a kémia területéről, Tanaka Koichi, aki sem kora (43 éves), sem rövidebb tudományos pályafutása miatt nem volt jegyezve a japán tudományban. Értelemszerűen nem is japánok, hanem németek jelölték. Tudományos fokozata nincs, és nem tudós, hanem „mezei” alkalmazott a kyotoi illetőségű Shimadzu vállalatnál. Tanaka pillanatok alatt a média és a közvélemény központjába került; elesettsége, szerénysége, „bocsánat, hogy élek” hozzáállása az eseményekhez, botladozása a protokoll és a közszereplés világában a lakosság kedvencévé tette. Minden szülő és minden diák szemében példaképpé lépett elő: lám, a nép egyszerű fiából, a kisemberből is lehet Nobel-díjas. Tanaka tehát akaratlanul is modellé vált, aki a japán fiatalok számára komoly motivációt jelent a tanulásban.

Az iskolázottság foka olyan magas, hogy különösebb szakképzettséget nem igénylő rutinmunkákra (titkárnő, bolti eladó, irodai előadó, ügynök, stb.) is csak felsőfokú képzettség birtokában van a jelentkezőnek kilátása. Más kérdés, hogy az egyetemi ifjúság java része nem a tudás kedvéért, hanem a diploma érdekében végzi el az egyetemet. Ennek a sokáig olajozottan működő, uniformizált rendszernek a hátulütői egy-két évtizede kezdtek jelentkezni. Az egyéni, kreatív gondolkodásról iskolás korban leszoktatott fiatalok többsége egyetemi éve alatt sem törekszik önálló, érdemi munkára és gondolkodásra. Kiderült, hogy tartamilag a képzés egyre kevésbé felel meg a mai kor követelményeinek. A posztgraduális képzésben olyannyira szükséges egyéni alkotó készség híján a japán diákok egyre kevésbé állják meg a

helyüket az erősödő nemzetközi megmérettetésben. Ezt tetézi az idegen nyelvtudás hiánya: az angol nyelvoktatás változatlanul a leggyengébb láncszem a japán oktatási rendszerben. Vagyis ahhoz, hogy a globalizálódó világban - legyen az termelés, kereskedelem, vagy tudomány - Japán ne veszítsen pozícióiból, az oktatás tartalmának és módszerének megreformálására van szükség.

Oktatáspolitikai szinten is felismerve e problémákat, jelentős reform-kísérletek indultak el. A közoktatásban a tanítási órák 30%-a úgynevezett szabad sávba került, azaz, az adott intézmény maga dönti el, hogy az adott órakeretben lehetőségei függvényében mit és hogyan oktat. Ezt az elvet csak azért nehéz érvényesíteni, mert az iskolai adminisztráció rendszerint nem tud mit kezdeni a hirtelen rá szakadt szabadsággal. Miután az iskolák mindig is központosított irányítás szerint működtek, oktattak és értékelték, nehéz számukra megbirkózni az önálló cselekvés és döntés lehetőségével. Kezdeményezések történnek az angol nyelvoktatás megreformálására is: a nyelvtanítás bevezetése korábbi életszakaszban (az eddigi 7. osztálynak megfelelő alsó-középiskolai első osztály helyett az elemi 4.-től), több angol anyanyelvi tanár alkalmazása, stb. A megvalósítás nehézségei - kezdve mindenek előtt a képzett alsóiskolás angol tanárok hiányával - külön tanulmány tárgyat képezik.

A legnagyobb probléma azonban társadalmi jellegű. Egyre több gyerek tagadja meg az iskolába járást: a jelenséget több szakszó kialakulása is tükrözi: *tókó kyohi* (az iskolai megjelenés megtagadása) és *futókó* (nem-megjelenés az iskolában). Az okok ilyenkor többfélék, azonban többnyire nem családi eredetűek. A japán család ugyanis arra törekedik, hogy gyermeke jó oktatást kapjon (a jobb elhelyezkedés reményében) és hogy semmi esetre se tűnjön ki a többiek közül. Az okok között gyakran említik az iskolai csúfolást, kínzást (*ijime*), a társas kapcsolatok zavarát, vagy a túlzott elvárásokat. Az ilyen gyerekek száma 1978-hoz képest tízszeresére emelkedett; jelenleg hivatalos becslések szerint az elemi iskolában mintegy 26 ezer gyereket, az alsó középiskolában 108 ezer gyereket érint ez a probléma. Későbbi szintekről azért nincsenek adatok, mivel azok már nem a kötelező oktatás intézményei. A valóságos számok azonban ennél sokkal nagyobbak - az iskolák igyekeznek ugyanis minél kevesebb esetet jelenteni, hiszen ez az iskola hírnevét rombolja. A másik probléma a serdülő életkortól jelentkező *hikikomori* (bezárkózás) jelenség: a fiatal nem hajlandó sem kommunikálni, sem érintkezni környezetével, a külvilággal. Ez a nehezen diagnosztizálható lelki betegség sokszor hosszú évekig, akár évtizedig is tart: hatalmas anyagi és lelki terhet jelentve a családnak, a környezetnek. A regisztrált esetek száma 800 ezer körüli, de a valóságos szám feltehetőleg jóval nagyobb. Pszichológusok és szociológusok tanácstalanul állnak a jelenség előtt. Alighanem ezekben az esetekben is valamiféle válságról, értékzavarról, identitászavarról lehet szó. Mindenkiben felmerül a kérdés, hogy miért? Hiszen az elmúlt évtizedekben Japán példátlanul gyors fejlődést ért el: az ország a világ második legnagyobb gazdaságát mondhatja magáénak, az emberek életszínvonala pedig nem is remélt mértékben javult. A szakemberek egy része a családi kommunikáció elégtelenségére vezeti vissza az okokat: a gyerekek anyagi jólétben, azonban érzelmileg ingerszegény környezetben nevelkednek. Sok a magányos gyerek: korábban testvérek vagy legalábbis nagy család vette körül őket. Az anyagi jóléttel párhuzamosan a családokban a gyerekszám lecsökkent, a barátok száma is megcsappant, elterjedt a társakkal való játék helyett a gépekkel való kommunikáció.

VI. A japán életforma előnyei és hátrányai

Tokyo - a recesszió ellenére - immár 12 éve változatlanul a világ legdrágább városa. Az Economist Intelligence Unit 134 nagyvárost érintő felmérésében a 2002-es év adatai alapján a New York-i megélhetési árakat 100-nak véve, Tokyo a maga 139-es indexével jelentősen kiugrik a mezőnyből, habár Kobe és Osaka szorosan követi 136-os értékkel. Összehasonlításképpen Párizs 103-as indexével igencsak lemarad a japán nagyvárosokhoz képest. Mi teszi ilyen drágává Japánt? Mindenek előtt a közlekedés.

A Nemzetközi Légifuvarozók Szövetsége, a IATA, amely 275 légitársaságot tömörít, 2003 januárjában megkereséssel fordult a tokyoi Narita reptér hatóságaihoz, hogy csökkentsék a gépek landolási díját, ami a világon jelenleg a legmagasabb: tonnánként 2400 yen. Ezek a magas költségek begyűrznek persze a repülőjegyek és egyéb szolgáltatások árába is. A belföldi légiközlekedés is hihetetlenül fejlett hálózattal rendelkezik, ami egy szigetek sokaságából álló országban nem is csoda. De nemcsak a légi, hanem a belföldi közlekedés minden fajtája rendkívül drága. Igaz, hogy ezekért a magas árakért a kapott szolgáltatás világszínvonalú. Az intercity-ként funkcionáló, csak annál sokkal gyorsabb Shinkansen járatok immár behálózják az egész szigetországot - borsos áron, de bárhová el lehet jutni a rendkívül megbízható és kényelmes vonatokkal. A kocsikban az ülések kényelmesek, tágasak és az igényeknek megfelelően négyes-hatos szakaszok képezhetők együttutazók számára. A kalauzok rendkívül udvariasak és figyelmesek: az alvó utasokat nem ébresztik föl a jegykezelés érdekében, többször fordulnak, megvárják, amíg a vendég magától felébred. A kocsiba belépéskor mély meghajlással és sapkalevétellel köszöntik az utasokat, és a kocsni elhagyásakor ez a ceremónia megismétlődik. A folyamatosan megjelenő szervizkocsikon friss, gusztusos és ízletes ételeket, italokat kínálnak a makulátlanul tiszta egyenruhába öltöztetett árusok. A kitűnően megszervezett tömegközlekedést az elővárosi vonatok és buszjáratok egészítik ki. Mindenhol részletes és kimerítő írásbeli tájékoztatást talál az utas - igaz, hogy majdnem kizárólag japánul. Sajátos módon az évtizedek során az angol nyelvű kiírások száma nem hogy növekedett volna, hanem benyomásom szerint inkább csökkent! Vonatkozik ez a nagy metróállomásokra és közlekedési csomópontokra is. Példának okáért a legforgalmasabb tokyoi Shinjuku közlekedési csomópontban, ahol 4 emeletes az állomás és a napi(!) utasforgalom meghaladja a 2 milliót, a kiírások és felvilágosítások gazdagsága csak a helyieket vagy a japánul tudó külföldieket segíti. Határozott előrelelésként lehet elkönyvelni, hogy a nagyobb állomásokon a mozgáskorlátozottak mozgását segítő emelőszerkezetek jelentek meg könnyítendő a soklépcsős közlekedést, sőt egyre több helyen a vakok számára is olvasható Braille írással is közlik a jegykiadó automaták mellett a viteldíjakat, de a Japánba látogató külföldin ez nem segít. Tehát a szolgáltatások kiterjesztése és fejlesztése elsősorban a belföldi közönség igényeit elégíti ki. A drágaság mellett talán ez az egyik oka annak, hogy a Japánt felkereső külföldiek száma évek óta nem emelkedik, és még mindig az évi 4-5 millió fő között mozog, ami az ország lenyűgöző turisztikai látványosságait és kulturális vonzerejét tekintve igencsak alacsony szám. Magyarország például ennél jóval több, évi 30 millió körüli látogatót fogad, igaz, hogy nem feltétlenül valamennyit idegenforgalmi célzattal. Japánban csak a lakosság 5%-a él az idegenforgalomból, és ezért ez például az egyik fejleszthető szektor lehetne, habár az árak sok látogatót elriasztanak. Koizumi kormányfő 2003-ban azt tűzte ki célul, hogy 10 éven belül meg kell duplázni a Japánba irányuló turistaforgalmat, azaz évi 10 millióra emelni. Ha engem kérdeznének, akkor elsőként is azt javasolnám, hogy ehhez viszont angol nyelvű feliratok, angol nyelvű tájékoztatók, angol nyelvű információ kellene.

A közterek tiszták és jól karbantartottak, a parkok rendezettek és gondozottak, a mosdók mindenhol ingyenesek és ragyogóan tiszták. Koldusok és kéregetők sehol sincsenek: hajléktalanok ugyan léteznek, de az emberi méltóság és tartás rájuk is jellemző. Például az Ueno park bizonyos szögletében táborozó csapatuk látványa már-már turisztikai attrakció: a külföldiek hitetlenkedve kapják lencsevégre a dobozokból tákolt kalyibák előtt kötélén száradó ruháikat. Számomra ennél is jellemzőbb, hogy sokszor a sátor vagy egyéb tákolmány előtt ott sorakoznak a gondosan levetett cipők: „be” csak tiszta lábbal lépnek.

A taxisofőr és a buszsofőr tiszta egyenruhában és fehér kesztyűben szolgálja ki utasait, a bolti kiszolgálók jól-ápoltak és készségesek, a pénztárosok becsületesek és az iparosok lelkiismeretesek. A boltokban az árut a legnagyobb figyelemmel és gondossággal csomagolják be - gondolva olyan apróságokra, hogy a friss gyümölcs külön kis dobozba kerüljön, nehogy összetörjön a többi áru mellett, hogy a kenyérzacskóba külön kis nylon-huzat legyen csatolva - ha ugyanis a kenyeret megszegik, akkor nehogy kiszáradjon, hogy a nehéz csomagokhoz a szokásos bevásárló-szatyor mellé a cipelést megkönnyítő fogót is mellékeljenek. Az nem létezik, hogy ne legyen fizetéskor elegendő aprópénz a visszaadáshoz: a boltoktól kezdve a taxisofőrökön át az újságosig mindenki pontosan, gyorsan és hiánytalanul nyújtja át a visszajárót. A figyelmesség és a vásárlói kényelem eme fogásai a legkényesebb külföldit is lenyűgözik. Igaz, az összes elérhető szolgáltatás drága, de ezért kárpótol annak gazdagsága, színvonala és minősége. A legapróbb problémával is lehet mesteremberhez fordulni, aki szak tudása legjavát adja a megrendelőnek. A csöpögő csapot és a megvetemedett ajtót ugyanolyan készségesen megjavítja, mintha egy hatalmas rendelést kapott volna. Senki soha nem tartja a markát, a borra való változatlanul ismeretlen fogalom. Minden elképzelhető igényhez akad szolgáltató. Mindent meg lehet javíttatni, az elhasználódott cipzárt és a kicsorbult kulcsot is, de ugyanakkor megfontolandó, hogy mit érdemes. A javítás maga ugyanis sokszor jóval drágább, mint az új beszerzése. Ami érthető, - hiszen az emberi munkaerő maga nagyon drága - ezért aztán az elszakadt táska, a sérült bőrönd, a meghibásodott óra, a televízió vagy a mosógép többnyire a szemétként végzi. Ez is a fogyasztói társadalom velejárója.

Noha a politikusok és nagyvállalkozások korrupciós botrányaitól harsog a média, a kisember becsületessége szinte megható: nem ritka a feledékeny vevő után loholó eladó, aki mosolyogva nyújtja át a lemaradt csomagot; a szállodában szándékosan hátrahagyott kitört sarkú cipőt az ember után postázzák. Az áruház bútorosztályán egy oszlopra függesztett mérőszalag szabadon leemelhető és méricskélésre igénybe vehető - a vevők közül senkinek sem jut eszébe magáévá tenni a szabad prédát. Bizonyos állomásokon a bejárat csarnokban úgynevezett szabad-könyvtár áll rendelkezésre: a várakozók olvasással üthetik agyon az idejüket. A könyvek nem fogyatkoznak, hanem inkább szaporodnak: sokan otthon fölöslegessé vált könyveiket beadják a „közös”-be. Számos metróállomáson a földalatti világ zordságát oldandó szép ikebana kompozíció van elhelyezve egy-egy sarokban: senki nem bántja, senki nem viszi el. A kisebb utcákon a fal mellett sorakoznak a házak elé kitett cserepes virágok; nagy esők után az ernyőket kint szárítják: mindenki tiszteletben tartja a másik tulajdonát. Bankokban, postákon a fali pultokon elhelyezett tollak, szemüvegek (ha netalántán valaki otthon felejtette volna az olvasószemüvegét) ugyancsak közkinccsnek képeznek. E szinte idilli biztonságérzet elkényelmesíti a japánokat: külföldön járva sokszor meglopják őket, hiszen odahaza nincsenek „éberségre” kondicionálva.

A lakosság és a vásárlók kényelmét szolgálja a nagyszámú éjjel-nappal nyitvatartó élelmiszerbolt is: ezekben azonban az ennivalón kívül sok egyéb apróságot is be lehet szerezni: a kötözőszerektől kezdve az apróbb háztartási cikkekig, a ragasztótól a manikűrkészletig. A japán életvitel ismeretében erre bizony szükség is van: sokan csak késő éjjel érnek haza, napközben egyszerűen nem jutnak vásárláshoz. Sokszor kínálnak ezek a helyek sokszorosítást,

vagy filmelőhívást is, de legtöbbjükben csekkeket is be lehet fizetni. Sőt az úgynevezett háztól-házig szolgáltatást is meg lehet rendelni, ami nem csak csomagok feladását jelenti bárhová belföldre, hanem bőröndküldést is a repülőtérre. A japánok ugyanis nem bajlódnak bőröndjeikkel elutazásuk alkalmával: ez a nagy távolságok és bonyolult közlekedési viszonyok miatt nem is lenne egyszerű. Megrendelik órára pontosan a szolgáltatást, amikor is megjelenik lakásukon a csomagjukért a küldönc és bőröndjüket a repülőtérre érkezéskor elegánsan átvehetik. Mindez persze nem olcsó mulatság - de kényelmes és megbízható.

Az áruházak és kisebb üzletek is a késő esti órákig várják a látogatókat teljes apparátussal. Szokatlan ugyanakkor, hogy a posta, a bank szombaton nem üzemel, még a bank-automaták is többnyire csak szombat délig, ami a gyanútlan külföldieknek sokszor kellemetlen meglepetést okoz. Másrészt viszont az autósalonok például egész este 9-ig fogadják a vásárlókat hétvégeken is, ünnepnapokon is.

Megütközéssel veszi tudomásul a külföldi azt is, hogy az orvos nem jön házhoz - még lázas beteg esetében sem. A mentő szolgáltatás az más - balesetek vagy vészhelyzet esetén természetesen kivonulnak. Nem szokás továbbá a taxi házhoz rendelése sem. Taxi ugyan rengeteg cirkál a nagyvárosokban, de elsődlegesen a megállók, vásárlóközpontok közelében szedik fel a csomagokkal megrakott utasokat vagy az esti ivászatból hazatartó férfiakat. Otthonról elmenve többnyire mindenki a saját lábán jut el a legközelebbi tömegközlekedési megállóig.

A lakáskörülmények javulásával az életvitel jelentősen megkönnyebbedett a külföldiek számára is. Talán az egyetlen nehezen megszokható sajátosság a fűtés hiánya a lakások többségében. Ez lehet, hogy valami szigetországi specialitás, hiszen az angolok kivételével, akik szintén fagyoskodnak a mi fogalmaink szerint, sok külföldinek szokatlan. Mivel a japánok nem a lakást és nem a légteret fűtik, hanem különféle fogásokkal az emberi testet magát igyekeznek melegen tartani, a téli időszakban alkalmazkodni kell a helyi szokásokhoz. Kénytelen az ember meleg alsónemüket beszerezni, előkerül a jégeralsó, a hosszú ujjú trikó, a pamutharisnya és társai - akárcsak ha síeléshez öltözne, azzal a különbséggel, hogy ezeket a lakásban is kell viselni. A légkondicionálót be lehet ugyan állítani 24-25 fokra, de ebből ténylegesen jó esetben is csak 18-20 fok lesz a szimpla-ablakos, vékony falú szobákban. Nappal sokan viselnek elektromos papucsot, elektromos derék melegítőt, léteznek elektromos szőnyegek, elektromos takarók és elektromos párnák, de ezek mind csak szigorúan lokális melegítést biztosítanak. A telet a japánok sokszor úgy kezelik mint a náthát, ami egyszer majd csak elmúlik... Valóban egy-két hónapot kell csak túlélni, és a nyári fullasztó, nedves melegben lehet visszasírni a hideget.

Furcsa az is, hogy a tisztaságáról híres Japánban milyen kevés a szemétláda. A köztereken gyakorlatilag sehol nincs, az utcákon, kirándulóhelyeken sincs. Nem véletlenül. Részben azért, mert a lakosságban igyekeznek kifejleszteni a felelősségteljes viselkedést a szemét kezelését illetően: cél az, hogy az emberek minél kevesebb szemetet termeljenek, illetve ha mégis, akkor maguk gondoskodjanak az elhelyezéséről odahaza. Részben viszont ez is egy módja az esetleges terror-cselekmények megelőzésének: köztéri szemétládák csak olyan térben vannak elhelyezve, ahol felügyelni tudják azokat. Tehát értelemszerűen állomásokon például találhatók, ahol időről időre ürítik és egyúttal folyamatosan ellenőrzik is őket.

Általánosságban elmondható, hogy az életszínvonal emelkedésével a szolgáltatások terén mind azok változatosságát, mind pedig azok színvonalát illetően irigylésreméltó előrehaladás érzékelhető Japánban: az ember a bőrén érzi azt az igyekezetet, hogy leleménnyel és szervezőkészséggel minél kényelmesebbé, minél praktikusabbá, egyszerűbbé és élhetőbbé tegyék a lakosok életét. Mivel a szolgáltatóipar jelenleg a legdinamikusabban fejlődő szektor Japánban, ki tudja, hogy milyen fejlesztések várhatók még!?

VII. Virtuális világok

A fogyasztói társadalom áldásaival párhuzamosan fokozatosan megmutatkoznak annak árnyoldalai is. Az automatizáció, a technológia vívmányai, az elektronikus forradalom oda vezetett, hogy az emberek egyre kevésbé vannak egymásra utalva: a computer mellől a lakásból ki sem lépve lehet háztartást vezetni, bevásárlásokat, bankügyeket intézni, utazásokat szervezni, virtuális barátságokat, ismeretségeket kötni. Egy olyan országban, ahol a lakosság érzékenysége és fogadókészsége a technika vívmányaira az elképzelhető legnagyobb, az emberek kapva kapnak a legújabb technikai csodákon, és a bevezetéstől számított legrövidebb idő alatt élnek is ezekkel a lehetőségekkel. Nem véletlen, hogy a walk-man, a disc-man és társai japán fejlesztések eredményei. A legendásan zsúfolt tömegközlekedési eszközökön a fülhallgató jóvoltából sikerül a külvilágot kizárni, és „magán-szférát” teremteni. Az emberi kommunikáció immár az emberi hangot is kikapcsolva a telefon helyett mindinkább az sms-ek, a interneten való chat-elés és e-mailezés szintjére tevődik át. A valódi, élő személyes kommunikáció egyre inkább kiszorul az emberek életéből.

Ez a virtuális világ-teremtés különösen a gyerekek számára veszélyes - a japán gyerekek kevés szabadidejükben egyre inkább saját szobájukba visszavonulva gépekkel érintkeznek, gépekkel játszanak. Ennek persze az is az oka, hogy mind több az egyke. Ennek a következményei pedig szinte beláthatatlanok: a gyerekek testvérek híján nem tanulnak meg a családon belül alkalmazkodni. Míg az iskolai szocializáció változatlanul erősen a közösségi értékek kialakítása irányába terel, addig a gyerekek otthonukban saját szobájukban, saját életüket élve, saját életritmusukat követhetik, saját igényeiket élhetik ki. A így kialakuló érték-ellentmondást fokozza az a nyomás, ami az egyetlen szem gyerekekre hárul: az iskolai sikeres előmenetelbe helyezett várakozások terhe összpontosul rá. Ezt a felelősséget, ezt a nyomást lerázandó sok gyerek vandalizmussal, erőszakos viselkedéssel ad hangot tiltakozásának, vagy pedig lelki beilleszkedési zavarokkal küszködik.

A magas megélhetési költségek ellenére egyre több japán fiatal dönt úgy, hogy a nagyvárosok központjába költözik, hogy ezzel csökkentse a közlekedési költségeket és a legendásan hosszú közlekedési időt, amit a külvárosi családi házakból való bejárás jelent. Ezt az igényt kitűnően kiszolgálják azok az égbe törő felhőkarcolók, amelyek a lakóknak csodálatos panorámát kínálnak. A korábban minden japán vágyainak netovábbját jelentő családi házak helyett a körpanorámás magasházi luxus-lakások divatja jött el. Ezekben a divatos lakásokban távol a külvilág zajától, a szomszédok kíváncsiságától, a napi problémáktól, egy addig nem tapasztalt álom-világ alakítható ki, amelyre egyre többen vágnak. A 40-50 vagy akár 80 emeletes felhőkarcolók gombamódra szaporodnak, - csak Tokyo körzetében 2003-ban 28 ilyen új épület adnak át - amelyek irodáknak és lakóknak egyaránt egyfajta új életstílust kínálnak, tágas belső terekkel, a külvilágot teljes pompájában élvezhető üvegfalakkal, maximális kényelemmel és elektronikus felszereltséggel. Mennél magasabban van a lakás, annál jobb: a lakóemeleteken a lakásokat sorsolással osztják el, mivel a magasabbra szintekre vágyók száma mindig több. A laikusban óhatatlanul felmerül ugyanakkor, hogy ezek a toronyházak vajon hogy viselkednek egy valóban nagy földrengés, de akár csak egy kiadósabb áramszünet idején?! A felhőkarcolók tekintetében úgy látszik a versengés áttevődött egyébként Ázsiába: nem csak a japánok ambicionálják ezeket a látványosság számba menő építészeti csodákat: az eddig legmagasabb 452 méteres Petronas Iker-Torony komplexus Malajziában elbúcsúzhat rövidesen a dicsőségtől: Sanghaj Pudong negyedében új lendületet vett a már 1997-ben

megkezdett Pénzügyi Világ Központ épületének a kivitelezése, ami a világon a legmagasabb lesz - jelentette be a japán illetőségű Mori Építészeti Konzern szóvivője. A Japánban kidolgozott és bevált know-how kínai alkalmazásáról van szó: ugyanez a cég jegyzi ugyanis Tokyo új felhőkarcolóinak jelentékeny hányadát is, amelyek közül a legnevezetesebb a 2003 tavaszán átadásra került Mori Roppongi Hills, ami jóval több mint egy új épületkomplexum: egy új életforma megjelenését jelzi.

Ezekben a csodálatos felhőkarcolókban kialakított lakásokban többnyire nem sokgyermekes családok lelnek otthonra (a nagy-család amúgyis szinte fehér holló lett - főleg a nagyvárosokban), hanem egyedülállók vagy párok. Amellett ugyanis, hogy a hagyományos értékrendben szinte elképzelhetetlennek tartott házasságon kívüli párkapcsolatok is jócskán megsaporodtak, az egyedülállók száma is ugrásszerűen megemelkedett. Tokyóban a 30 éves férfiak 53%-a nőtlen. Nem elsősorban a saját jószántukból: a lányok ugyanis nem sietnek férjhez menni. Az ok az anyagi függetlenségben keresendő: amennyiben egy nőnek a saját keresetéből megfelelő szintű életvitelt sikerül biztosítania, akkor nem adja fel a kényelmét, a nyugalmát. A sok magányos lakó azonban szeretetre vágyik, és ezt sokszor kisállatok tartásával elégíti ki.

Régebben Japánban kutyát - ha tartottak egyáltalán - akkor csakis kertes házban. A kutyának ugyanis a hagyományos tatamis szobabelsőkben nem volt helye - hiszen oda még embernek is csak tisztán, azaz a lábbelítől megszabadulva zokniban vagy puszta lábbal lehetett belépni. A kutyusok a hagyományos beltéri japán tisztasági szabályoknak kevéssé tudtak megfelelni. Az ölebek persze egy külön kategóriát alkottak, de azokból aránylag kevés volt. Manapság azonban a jólét kialakulásával a kutya-kultusz Japánt is elérte. Márpedig ha a japánok valamit meghonosítanak, akkor a tökéletességig finomítják a dolgot - elég a tea-ceremoniára, az ikebanára, vagy akár a Zen-buddhizmusra, az autógyártásra és az elektronikára gondolni, ami a külföldről történő átvételt követően igazi kiteljesedést a japán kultúrában ért el. A toronyházakban lakó kis kutyákat mint mindenütt a világon, időnként meg kell sétáltatni. A séta után a jobb házakban a bejárat előcsarnokban kis kutya-láb-tus áll rendelkezésre, ahol a kutyusok tappancsát rögtön meg is lehet tisztítani, nehogy a liftet vagy a lépcsőházat bepiszkolják. A kutya-divat elszabadulásáról tanúskodnak a szaporodó kutya-szalonok, a kutya-butikok (ahol felöltöztetni lehet őket), a kutya-kozmetikumok, a kutya-manikűrkészletek, a kutya-fülpucolók, a bentlakásos kutya-szanatóriumok, a kutya-temetők, valamint a kutya-eledelek, a kutya-vitaminok, a kutya-desszertek, kutya-fagylaltok (amelyek forgalma az elmúlt években a 20-szorosára emelkedett!) és nem utolsósorban a kutya-depresszióoldók egyre gazdagodó választéka. A gazdák magányosságérzetét ugyanis lehet, hogy megszüntetik a kutyusok, de a kutyák magányosságát a bezárt panorámás lakásokban nem oldja senki. Japán 2002-es elektronikai sláger-terméke az a kutya-ugatás értelmező kis masina volt, ami az elhangzó ugatást gazdájának lefordítja emberi nyelvre, pl.: „vigyél ki!”, „inni szeretnék”, „éhes vagyok”, „játsszál velem”, stb.

Recesszió ide, recesszió oda, a vásárlókedv sem látszik csökkenni az úgynevezett márkás divatcikkek terén. A japán lányok-asszonyok ezidáig is a leghálásabb vevői voltak az európai, hongkongi vagy szingapuri divatbutikoknak. Sokan egy-egy bevásárló túráról több tucat Gucci táskával, Hermes sállal és Versace kosztümmel felszerelve térnek haza. Ezt az igényt felismerve, már korábban is rendre nyíltak a nevesebb divatházak üzletei Japánban is. Mégis meglepő volt, hogy a divatos Omotesando negyedben 2002 őszén a Louis Vuitton butik nyitása előtt lányok százai már előző éjjeltől foglalták a helyet a bejutáshoz. A cég örömmel nyugtázta, hogy ilyen sikere még egyetlen helyszínen sem volt a világban. Nagoyaban hatalmas érdeklődés mellett 2003 februárjában nyitott a Tiffany üzletet, felbuzdulva a tokyoi Ginzán működő butikja sikerén. A Tiffany teljes forgalmának közel harmadát Japánban bonyolítja le. A jelenség nem csak azért szokatlan, mert a hasonló színvonalú üzletek a világ

egyéb tájain inkább a korlátozott számú, ámde elegáns vevőkörrel ismertek, hanem azért is, mert a japán vásárlók zömét nem a középkorúak, hanem a tizen-huszon éves fiatalok alkotják. Ezek a farmeres lányok zsebpénzüket javát költik a méregdrága luxuscikkekre - ami csakis úgy lehetséges, hogy egyéb kiadásait a szülők zokszó nélkül fedezik. Az önálló keresettel rendelkező irodai alkalmazottak vagy az úgynevezett „carrier-woman”-ek számára már nem probléma a fedezet előteremtése, hiszen keresetüket többnyire teljesen magukra költhetik. A marketing szakemberek felmérése szerint egy-egy márkás darab birtoklásával a tulajdonosban kialakul az önmaga különlegességének érzete, amit élete egyéb színterein nem kap meg. Nem csoda, hogy ezek a valóságtól elszakadt értékrendben felnövő lányok egyre nehezebben szánják rá magukat a hétköznapi családi gondok vállalására.

Egy tudományos ülést követően a tekintélyes tudós gyülekezetet elegáns álló-büfé várta. A sok ismerős körében alkalom nyílt új kollegák megismerésére is. Az egyik egyetem dékánja rápillantván névjegyemre felkiáltott: Nahát, milyen jó magának, nem lakik messze a Disney-landtől, biztosan sokat jár oda, ugye? Hirtelen zavaromban nem tartottam illendőnek kioktatni, hogy bizony eszemben sincs, hiszen a mi fogalmaink szerint a Disney-land vagy a Disney-sea - mert a nagy sikerre való tekintettel 2002 tavaszán kihasználva a szójátékot, na meg a tenger közelségét egy olyat is nyitottak - nem azt a fajta szórakozást nyújtja, amire a magamfajta külföldi vágyik. A japán megítélés azonban más. A Disney-land egy olyan álom-ország, ahová felnőttek is el-elzarándokolnak. Megszabadulván a napi verklitől, levetkőzve gátlásaikat, felhőtlenül örülnek a hullámvasútnak, az elvarázsolt kastélynak, a mókás jelmezekbe öltözött ugra-bugráló figuráknak, a különféle vásári attrakcióknak. A Disney-land és immáron a Disney-sea köré jelentős szálloda-ipar telepedett, ahol kinek-kinek vágyai és ízlése szerint a különféle berendezésű és stílusú luxus-környezet teremt egy-két nap, esetleg egy hétvége erejéig álom-országot. A mulatság nem olcsó -, de a többezer férőhelyes parkoló zsúfoltságát látva népszerűsége töretlen. Immár húsz esztendeje. 2003 tavaszán ünnepelte a Disney-land „nagykorúvá válását” - Japánban ugyanis 20 év a nagykorúság korhatára. Ezen jeles évforduló alkalmából a földi halandó képzeletét meghaladó új és fondorlatos attrakciókkal lepték meg az eufóriás közönséget. Mivel az osakai-ak se akartak lemaradni, 2002-ben átadták a Universal Studio-t, ami hasonló a tokyoi Disneland-hez, csak annál „korszerűbb” - fogalmazott a sajtótájékoztatón a létesítmény marketingfőnöke.

A virtuális világteremtés egy másik helyszíne az esküvő. A hagyományos shintoista ceremónia mellett a legtöbb friss házasulandó ragaszkodik a nyugati „templomi” esküvőhöz is. Alkonyat táján karikáztam hazafelé a munkahelyemről, amikor is idilli harangszó ütötte meg a fülemet. Kapkodtam a fejemet a felhőkarcolók tövében, hogy honnan jöhet a hang. Húsvét hétfője lévén egész meghatódtam - lám még a világnak ezen a táján is van egy sarok, ahol ünneplik a húsvétot. Kitartóan haladva a hang irányába egy luxushotel előtt landoltam. Biztosan tévedés, gondoltam, de ahogy tekergettem a fejemet, a készséges hotel-boy felvilágosított, hogy jó helyen járok, a szállóból jön a harangszó. De honnan? - kérdeztem, mivel sehol se láttam templomot. Erre felvezetett a 8. emeletre, ahol is a liftből kilépve vörös szőnyeg vezetett egy kis kápolnához. A rendületlen harangozás közepette az ifjú pár éppen megdicsőülten vonult kifelé a fehér virággirlandokkal szegélyezett padosorok között a kattogó fényképezőgépek keresztútjében. A kápolna előtere egy magaslati teraszra nyílt, ahonnan a lebukó nap kínált csodálatos panorámát, háttérben a tengerrel. A csipkés-födros fehér menyasszonyi ruha, a kápolna és ez a panoráma a szépség és a giccs valami olyan egyvelegét alkotta, amitől az embernek a földbe gyökerezett a lába. A „kulisszá”-nak nemcsak a templom, hanem a pap is a része. Sokszor ugyanis papnak beöltözött deli külföldiek vállalják el jó pénzért az ünnepség celebrálását a legcsekélyebb vallási tartalom nélkül. Erre nincs is

igény: a lényeg az a tűnékeny álomvilág, amit a környezet jelent, és amelyet a kamerák megörökítenek.

Karácsonyi hangulatért többé nem érdemes Európába menni: a japánok az utcák, terek, a lakóházak és az üzletek díszítésével olyan karácsonyi varázslatot teremtenek, ami jócskán lepipálja már a vén Európát. A karácsonyi dallamok már novemberben csalogatják a vásárlókat: bár nem a hagyományos karácsonyi ajándékokról vagy karácsonyi ünnepekről van szó, hiszen Japánban a keresztények száma nagyon kevés. A Karácsony, a maga hangulat-teremtő effektusaival, inkább a fiatal párok ünnepe: elmaradhatatlan kellékké vált a karácsonyi torta, amire a rendeléseket már november közepétől fogadják, és a karácsony esti vacsora, amit a párok édes-kettesben elegáns környezetben költenek el. Ez inkább egy „elő-valentin-nap”-i alkalom, ami többnyire egy kellemes hotelben eltöltött éjszakával egészül ki. A kereskedelemnek sikerült tehát Japánban a karácsonyból jó marketinggel egészen sajátos üzletágat kifejleszteni.

A virtuális világot a dolgozó férfiember a maga szintjén egyébként szinte naponta megteremti: a többségük munka után kollegáival ivászattal fejezi be a napot. Miután a japánok jó része nem bírja az italt, a legkisebb alkoholmennyiségtől is berúg. De a japánok nem azért isznak, mert alkoholfüggők. A közös kötelező ivászatok szokását és funkcióját a pszichológusok azzal magyarázzák, hogy gyakorlatilag ez az egyetlen lehetőség, amikor valaki megszabadulhat a társadalmi kötöttségektől, azaz levetkőzheti azokat a szorító kötelékeket, amiben egyébként él. Amikor pár óra erejéig az lehet, ami, azt mondhatja, amit gondol. Társaival őszintén beszélgethet. Az italos emberrel szemben ugyanis a társadalmi megítélés rendkívül toleráns. Az ittas állapotban tett megjegyzések, a ittasan produkált viselkedés nem esik az egyébként szigorú társadalmi kontrol alá. Sokaknak ezért van szükségük erre a fajta napi „kikapcsolás”-ra az egyébként fojtogató nyomás alól. A késő esti külvárosi vonatokba kész alkohol-mérgezés a beszállás: az ivászatból hazatérő férfiak elterülve alszanak az üléseken vagy kimerülten himbálóznak a fogantyúkon. Ezt az elengedettséget azonban mindenki tudomásul veszi, sőt az erősen berúgottakat sokszor segítőkészen támogatják is. Ismerek olyan fiatalembert, aki azért kötött ki az egyetemi oktatásnál, mert rövid vállalati pályafutása alatt nem bírta a rendszeres ivászatokat. Egyetemi körökben legalábbis nem elvárás napi rendszerességgel inni járni a kollegákkal...

Ha jól belegondolunk, akkor a színház, mozi, TV-nézés is a virtuális világ teremtésének eszköze mindenütt a világon. Japán esetében azonban külön csavart jelent a Kabuki. A Kabukit a kultúrtörténet szerint nők játszották először. A legenda szerint a Shimane megyében található Grand Izumo szentélyben szolgáló táncosnők adtak elő mozgalmas komédiákat a Kamogawa folyó kiszáradt medrében Kyotóban. Egyre nagyobb népszerűségnek örvendtek ezek a látványos táncos előadások. Csakhogy a színjátszás mellett e hölgyek később a szórakoztatás egyéb formáira is vállalkoztak, és az előadások mindinkább dévajmulatságba torkollottak. Ezt megakadályozandó a rendteremtés érdekében a Tokugawa shogunátus azt a rendeletet hozta, hogy a Kabuki előadások maradhatnak ugyan, de a színészi szerepeket ezentúl csak férfiak játszhatják, beleértve a női alakításokat is. Így eleinte fiatal fiúk vették át a női szerepeket, azonban az ő kegyeikért is versengés indult a tehetősebb nézők között. Pár évtized alatt alakult ki a végleges megoldás: érett férfiak vették át az összes szerepet. Csakhogy mint tudjuk, ha egyszer a japánok valamit elkezdenek finomítani, akkor szinte a tökéletességig fejlesztik azt. Ez történt a Kabuki esetében is. A híres színészdinasztiák olyan tehetséges *onnagata*-kat (női szerepeket alakító színészeket) neveltek ki, akik a színpadon nőiesebbek az igazi nőknél, kecsesebbek és erotikusabbak, mint a valódiak. Megrögzött Kabuki rajongók évről évre izgalommal várják, hogy a repertoárból mi kerül elő - a férfiak teremtette virtuális női világ egzotikuma lenyűgözi őket.

VIII. A know-how titkai

Japán az ipari termékek terén exportország. A japán termékek a 20. század végére elárasztották a világot: az Önök kezén lévő órák nagy része japán termék, a kattogó fényképezőgépek és videokamerák többsége alighanem ugyancsak japán gyártmány. A parkolóban álló kocsik közel fele japán márkanevet visel. Hozzá kell tenni, hogy a japán márkanev egyre kevésbé biztosíték arra, hogy a termék maga japán gyártmány - ugyanis a termelést mindinkább az olcsóbb munkaerőt kínáló országokba telepítik a japán cégek. A márka azonban japán, és a technológiát a japán cégek tartják karban. Azt a technológiát, amit fáradságos és aprólékos munkával fejlesztettek a külföldi minta alapján majdnem tökéletessé, a japánok gondosan őrzik, és abból csak részelemekbe engednek bepillantást.

A művészetek és a sport területén viszont Japán inkább importország. Míg Japánban a nyugati átvételt követően kitűnő koncerttermek és operák épültek, modern képzőművészeti múzeumok és szoborparkok létesültek, világhíressé vált jazzklubok működnek - addig nagytóval is nehéz mondjuk hiteles Kabuki színházat vagy Noh színházat találni Európában. A sportok területén is sokáig Japán inkább importőr volt, és a nyugati, főleg amerikai átvételt követően a golf, a baseball és újabban - különös tekintettel a 2002-es világbajnokság társrendezői funkciójára - a futball egyik fellegvára lett. A *szumó*-csarnokok száma ugyanakkor a világban elenyésző, noha a *szumó*-rajongók száma egyre emelkedőben van.

Amikor egy kedves ismerőst elkísértem egy hagyományos japán táncórára, akkor megfogott a hely maga: a japán puritanizmus és a rafinált elegancia olyan keveréke, amellyel máshol a világban nemigen találkozik az ember. A táncóra nem valami könnyed kikapcsolódás: kemény munka, aminek része a beöltözés kimonóba (hosszadalmas és nehezen megtanulható fortélyokkal), a kellékek előkészítése és a lelki ráhangolódás. A magnetofonról szóló hagyományos japán dallamokra előtáncol a tanár, és a növendékek ezt megkísérlik követni. Tanítás mint olyan nemigen van: inkább figyelni kell, utánozni, és rájönni dolgokra. Ritkán fordul elő, hogy a tanár külön foglalkozna valakivel, nem mutat rá a hibákra, inkább a jót, a követendőt állítja példaként a tanulók elé, akiknek erősen kell koncentrálni ahhoz, hogy rájöjjenek a dolog nyitjára. Ez a folyamat persze sokkal időigényesebb, mint a tanítva-gyakorló módszer. Részelemeket ritkán gyakoroltak külön - mindig inkább az egészet próbálták el, és azon belül lassan finomodtak a részletek. Már akinek volt hozzá érzéke: pár óra után szemmel is jól érzékelhető módon széthúzott a mezőny: ketten kifejezetten jól haladtak, hárman csak nehezen birkóztak az egyre nehezedő táncszámokkal. Mégse adta fel senki, és mégse osztotta szét a társaságot a tanárnő. Következetesen és kitartóan járt mindenki órára egész éven át: gondosan ügyelt a tanárnő is és a társak is, hogy a gyengék se „veszítsék el arcukat”, senki se szégyenült meg, mert senkit se hoztak olyan helyzetbe, hogy megszégyenülhessen. Az ügyetlenebbek ugyanannyi biztatást kaptak, mint a két ügyesebb, és látványosan senkit se dicsértek. Az évvégi „fellépésre” mindenki egyenlő lelkesedéssel készült, és a közönség az igencsak amatőr produkciót hálásan fogadta. Ebből az élményből számomra sok tanulság kerekedett: a csapat minden tagjától azonos odaadást várnak el, de ezért cserébe a csapat minden tagja élvezi az egész társaság szolidaritását. Noha mindenki igyekezett a legjobbat nyújtani, a teljesítmények nagyon is eltérőek voltak - nyilván az adottságoktól függően. A jutalmazás azonban nem a teljesítménynek, hanem a kitartásnak és az igyekezetnek szól. Csinálni kell és akkor bizonyos szintig mindenki el is jut. Lehet, hogy csak egy szerény szintig, de a hangsúly nem az abszolút eredményen van, hanem a relatív eredményességen:

mindenkitől azt várják el, hogy önmagához képest fejlődjön. A támogató csapatszellem azonban nagy támasz ebben a folyamatban, és alighanem ez az egyik titka számos japán eredménynek.

A technológia, a művészet, a kultúra olyan területek, amelyekbe nem könnyű a behatolás. Nem könnyű, mert ezek sajátos japán formái nem egykönnyen megközelíthetők: sem technikailag, sem logisztikailag, sem anyagilag. De főleg azért nem, mert ezek az emberi tudás, mesterség és életfilozófia olyan területei, amelyeket a birtokosok nem egykönnyen osztanak meg a világ többi részével. Ez alól nemes kivétel a *budó*. Ezen az összefoglaló néven szokás emlegetni a keleti harcművészeteket, amelyek a világon mindenütt és így Magyarországon is egyre nagyobb teret hódítanak. Vajon miért?

IX. A keleti harcművészetek

A keleti harcművészetek abban különböznek alapvetően a nyugatiaktól, hogy filozófia társul hozzájuk. Az egyes harcművészeti ágaknak „iskoláik” vannak, mozgásrendszerük részletes és kidolgozott. Manapság a fő funkciójuk lélek- és testfejlesztő szerepükre összpontosul.

Lenyűgöző számomra az a fegyelmező, szervező erő, amit a budó nyújt. Az a tartás, az a lelki többlet, amire a budó gyakorlásával szert tesz az ember, egész élete folyamán lelki támaszt, belső erőt jelent, amire különösen nehéz időkben kiemelten szükség van. Volt az életemben egy - igaz - rövid szakasz, amikor kísérletet tettem a *júdó*val való ismerkedésre. 1977-ben közel egy évig volt szerencsém a Tokai egyetemen, annak is Shónan campusán a Matsumae rektor (aki maga is feketeöves volt) által megálmodott tervek szerint felépült *budókan*-ban *júdó* foglalkozásokra járni. *Amikor először megjelentem az edző szobájának ajtajában, akkor Sato szenszei kedvesen, ámde határozottan kiutasított. Nem elég, hogy nő vagyok, meg ráadásul külföldi is. Ő bizony nem tud egy amerikaival bajlódni.*

- *De tanár úr, én nem amerikai vagyok...*

- *Hanem honnan való? - kérdezte mogorván.*

- *Nem tudom, hogy ismeri-e - mondtam félve - Magyarországról...*

- *Ja, ha Magyarországról, az más... miért nem ezzel kezdte, akkor kivételesen járhat...*

Akkoriban én voltam az egyetlen lány a *budókan*-ban... Kiderült, hogy Sato szenszei jobban ismeri Tatabányát, mint én, többször is megfordult ott edzőtáborban, és rengeteg magyar ismerőse van... Abban az időben a *júdó* egyik fellegrája volt a Tokai egyetem edzőterme: sok bajnokot neveltek ki, többek között ott edzett akkoriban a világbajnokká vált Yamashita is. Nekem persze először az ő személye semmi különösét nem jelentett, bevallom, fogalmam se volt, hogy milyen híres. A dolog akkor kezdett gyanússá válni, amikor néhány alkalommal edzés után többen közösen mentünk vacsorázni. Olyankor többször előfordult, hogy az utcai forgatag szinte leállt, és a járókelők illő tisztelettel nyitottak utat Yamashitának. Az edzések végtelenül fegyelmezetten és rendezetten zajlottak. Sokra persze nem vittem, de fegyelmet, tiszteletet és tartást tanultam. Sajnos az ösztöndíj egy év elteltével lejárt, de számomra a hely szellemisége életreszólóan nagy élményt jelentett.

A nyugati értelemben vett sportok esetében a cél többnyire a megmérkőzés az ellenféllel a győzelem reményében. Vagyis a cél az, hogy legyőzzem az ellenfelemet. Az egyik győz, a másik veszít. Értelmezésemben a budóban azonban nem annyira ellenfélről, hanem inkább küzdőtársról beszélhetünk. Adott esetben nem is a társammal, hanem elsősorban önmagammal kell küzdenem, önmagammal kell a társammal folytatott küzdelem során továbbfejlesztenem és tökéletesítenem. A mások gyengéit hamarabb észrevesszük, mint a sajátjainkat. A saját magunk megismerése, a gyengeségeinken, gyalóságainkon való felülkerekedés jóval nehezebb feladat, mint a másik legyőzése. Ehhez az önmegismeréshez, ehhez az önfejlesztéshez, ehhez az önmagunk megtalálásához vezető egyik legjobb út a *budó*. Ebben a folyamatban *budó* küzdőtársunk valójában inkább a segítőnk, mint az ellenfelünk. Ez magyarázza talán, hogy a *dódzsú* hangulata teljesen más, mint a sportszarnokoké. A kölcsönös tisztelet, a kölcsönös odafigyelés, a tapasztaltabbak és ennél fogva nagyobb felelősséget érzők folyamatos és rendszeres irányítása mellett folynak a nem kis fizikai megterhelést jelentő foglalkozások. De

a fizikai és kondicionáló gyakorlatok, a véget nem érő ismétlések és technikai finomítások közepette is érezhető az összetartozás, a szellemi közösség.

A *budó*ban a formától vezet az út a tartalomhoz. A fizikaitól a szellemihez. A bejárando út - ami végül is az önfejlesztés és önmegismerés reményével kecsegtet - nem az európai kultúrában hagyományos irányban halad. Míg Európában sokszor a megértés és megértetés megelőzi a tevékenységet magát, addig a *budó* esetében a tevékenységen keresztül jutunk közelebb a megismeréshez. Ráadásul nem valami külső erő hatására, hanem önmagunk fejlesztése révén, önmagunk tökéletesítése útján. Ez a folyamat igen küzdelmes, hosszadalmas, ugyanakkor hallatlan erőket szabadít fel az emberekben, felruház egy olyasfajta szellemi és lelki tőkével, ami segít a későbbiekben számos külső probléma és feladat megoldásában. Azáltal, hogy lelkiileg erősebbek és magabiztosabbak lettünk, a külvilág gondjaival is könnyebben birkózunk meg.

Még egy hatalmas előnye a *budónak*, legalábbis bizonyos fajtáinak, hogy tulajdonképpen nem kötött életkorhoz. Sokakat ismerek, akik életük delén túl fogtak hozzá, abban a reményben, hogy e tevékenység lelki hozadéka segítse őket életvitelük megváltoztatásában.

A mai világban, ami nem csak rohanó és versenyorientált, hanem értékeiben megrendült és hitében megingott, tele identitászavarokkal küszködő emberekkel, nem lehet elképzelni hasznosabb és értékesebb befektetést, mint az önfejlesztést. Meggyőződésem szerint ehhez segít a *budó*.

Talán ennek tulajdonítható, hogy felismerve a *budó*ban rejlő lehetőségeket, manapság világszerte egyre nő híveinek a száma. Dél-Afrikától Új-Zélandon át Franciaországtól Magyarorszáig mind több fiatal kezd küzdősporttal foglalkozni. Sokan bevallottan csak önvédelmi célból látnak hozzá, de felismerve a benne rejlő lehetőségeket, nő az elkötelezetten *budót* művelők száma. A *budó* iránti világszerte tapasztalható érdeklődést tükrözi az internetes referenciák száma is. Már-már annyi a *budó* hivatkozás, hogy kezelhetetlen mennyiségű adat áll rendelkezésre a keresőlapokon. Még magyarul is tekintélyes a lehívható információ-mennyiség, beleértve a *budó*-kifejezések szótárát is.

X. Nemzetköziesedés

A szót nehéz kiejteni, habár japán megfelelője, *kokusaika*, a japán közbeszéd, közélet és közgondolkodás szerves része immár két évtizede. Attól kezdve, hogy a sajtóban nap mint nap találkozunk vele, egészen addig, hogy az egyes helyi önkormányzatok nemzetközi tevékenységüket és csereprogramjukat is sokszor e jelszó jegyében bonyolítják, a szó maga sok mindent fejez ki és sok mindent takar.

Kokusaika az, ha egy iskola diákjai mondjuk egy norvég iskola diákjaival internet kapcsolatban állnak, ha egy hivatal - sokszor tényleg csak a látszat kedvéért - alkalmaz részidőben egy körzetében élő külföldit, ha az angol nyelviskola szert tesz egy anyanyelvű tanerőre, ha előadás tartására kérnek fel egy külföldit akár a helyi iskolában, akár a helyi kultúrházban. De a *kokusaika* jegyében került sor a 2002-es futball világbajnokságra is. A koreai társrendezésben bonyolított eseménytől a logisztikai nehézségek miatt mindenki tartott, de példás fegyelemmel és rendezettséggel zajlott minden. A külföldi csapatok fogadására és vendéglátására a helyi rendezők minden elképzelhető erőt mozgósítottak. Mind a 14 helyszínen kitűnő szervezettséggel és lelkesedéssel követték az eseményeket - mindenki odafigyelt. Az iskolák és lakóközösségek alaposan felkészültek a vendégcsapat kultúrájából, előzetesen a helyi iskolák tanulói napokon keresztül az iskolai ebédlőkben az odalátogató csapatok ételleivel ismerkedtek, üdvözléseket gyakoroltak, a külföldi csapatokat az anyanyelvükön készített transzparenszekkel várták. Csak a japánokra jellemző figyelmesség gyanánt minden csapat mellé nagyszámú szurkolótábort szerveztek - nehogy a kevésbé ismert csapatok és országok játékosai lelki támasz híján maradjanak. Általánosságban megható figyelemmel és tapintattal vették körül a külföldi játékosokat. Nem hiába minősítették professzionálisnak a rendezést - a japánok vendéglátásból kitűnően vizsgáztak.

A *kokusaika* soron következő nagy erőpróbáját a 2005-ben Nagoyában rendezendő világkiállítás jelenti. A több mint 2 milliós nagyváros bizonyítani szeretne: nem akarnának lemaradni az 1970-ben Oszakában tartott expo sikere mögött. Pedig nem lesz könnyű még a látványosságokra igen-igen fogékony japán közönség esetében sem a korábbi 64 milliós látogatottságot felülmúlni... A kiállítás központi témája az ember és a környezete, a mai világ kihívásai azaz hogyan őrizhetjük meg környezeti harmóniánkat.

Mindez a tevékenység és akció valóban sok nemzetközi elemet is tartalmaz, azonban jó részük csupán felszínes érintkezést jelent: mind időben, mind pedig mélységben. Az érdemi nemzetközi együttműködéshez ennél több kell: közös tevékenységek, közös munka, közös gondolkodás, közös problémamegoldás. Erre a japán társadalom még kevésbé van felkészülve: egyrészt a külföldiekkel szembeni bizalmatlanság még sok területen érezhető, másrészt pedig a legnagyobb akadályt változatlanul az idegen nyelvek ismeretének a hiánya okozza.

A *kokusaika* elérte a *szumó*-világát is. 2003. január 21-én a 22-szeres bajnok Takanohana *yokozuna* (nagymeister) komoly és gyógyíthatatlan sérülése miatt bejelentette visszavonulását. A bejelentés nemcsak azért érintette fájdalmasan a japánokat, mert Takanohana a *szumó*-történet egyik legnépszerűbb alakja volt, hanem azért is, mert az ő visszavonulásával jelenleg két külföldi viseli a *yokozuna* címet: a frissen a helyére lépett Asashoryu, aki mongol származású, és a már korábban ismert Musashimaru, aki Hawaiin született. A *szumó* rajongók megadással vették tudomásul ezt a nem várt külföldi előretörést: a legnemzetibbnek tartott japán sport, aminek a shintóval és a japán kulturális hagyományokkal való összefonódása

már-már szent magaslatokba emelte ezt a sajátos műfajt, elindult a nemzetköziesedés útján. Sokan persze reménykednek, hogy belátható időn belül a fiatalabb nemzedék a japánok közül ismét bajnokokat ad a szumónak. A szumó maga ugyanis a mai napig megmaradt hitelesen japánnak - az ebbe a világba be-betörő külföldiek csak akkor sikeresek, ha életformájukban, életvitelükben és viselkedésükben is maximálisan azonosulni tudnak a szumó filozófiájával.

Az igyekezet, hogy nemzetközibbé és ezáltal külföldiek számára nyelvileg is érthetőbbé váljék Japán, sok apró mozzanatban is megnyilvánul. A bevásárlóközpontokban az üzletek és a butikok nevei szinte kötelezően „külföldiül” vannak, nem angolul és nem franciául vagy nem olaszul, hanem legtöbbször valami külföldiesen csengő fantázia névvel illetik őket. A környékünkön például található egy *Maiyú* (My You), elnevezésű fodrászat, egy *Kichinappu* (Kitchen Up) nevű étterem, egy *Ebyú* (Aview) feliratú butik és egy új lakópark: a *Gurando Ekushia* (Grand Exia) valamint egy bevásárlóközpont a *Rarapóto* (Lalaport). De ez inkább marketing-fogás, és főleg a belföldiek számára jelent egzotikumot vagy vonzerőt, hiszen a külföldinek az idegenesen hangzó név nem különösebben érdekes. Az azonban már a külföldiek felé tett gesztus, hogy az éttermi étlapon látványos arany-betűkkel szerepel a „Menu” felirat, majd kinyitva a külföldi csalódottan konstatálja, hogy valamennyi étel neve japánul van kiírva. Ezt a hiányosságot kompenzálja, hogy a legtöbb étteremben a fogások a valódihoz a megszólalásig hasonló műanyag kivitelben a bejáratnál ki vannak állítva, így rámutatással mégiscsak választhat az ember. Ennél is nagyobb a csalódás a vasúti menetrend esetében: a Japanese Railway Timetable borító alatt a vaskos kötetben valamennyi állomásnév japánul van feltüntetve! Valamilyen rejtélyes oknál fogva az utóbbi években egyáltalán nem készült latinbetűs menetrend (egy-két évtizede még volt ilyen forgalomban) - ami a külföldieknek egyszerűen csapás, mert egy szót sem értenek belőle. De a Japánban árult elektromos cikkek többségéhez sincs angol nyelvű használati utasítás, paradox módon még az elektromos szótárakhoz sem, noha azok jórésze külföldieknek szánt termék. Amikor a lakásomban újonnan beszerelt telefon-fax berendezésem megszámlálhatatlanul sok gombját szemrevételeztem, segélykérően fordultam a szerelőhöz - legalább az alapl műveleteket ha megmutatná. Ő kedvesen biztosított róla, hogy az útmutatóban mindent meg fogok találni. Ahogy elment, kinyitottam. Természetesen angol változat nem volt hozzá. A 127 oldalas, szakkifejezésekkel sűrűn tűzdelt kézikönyvnek a tizedét se értettem. Nem vigasz az, hogy a gyerekeim szerint nem a japán nyelv az akadály, mivel angolul se értettem volna... Ez tény. Azonban az is tény, hogy az idegen nyelvekkel a japánok változatlanul hadilábon állnak.

XI. Kulturális különbségek a mentális programozásban

A gondolkodás, a cselekvés és a kommunikáció közötti interkulturális különbségekre az elmúlt évtizedekben több kutató felhívta a figyelmet. Szembeszökő a különbség például a gondolkodás síkján az európai és angolszász absztrakt-deduktív stílus valamint a japán konkrét-induktív stílus között. Ezzel magyarázható, hogy a japánok miért kevésbé fogékonyak az európai viccek megértésére. A „Megy az elefánt és az egér a sivatagban...” felvezetésre egy japán ismerős első reakciója az volt: „Hogy-hogy, vannak elefántok a sivatagban?” De ugyancsak jelentős a különbség a cselekvés síkján az offenzív típusú nyugati probléma-megoldó és akadály-legyőző valamint a sors akaratába belenyugvó, a dolgokat megtörténni hagyó defenzív ázsiai stílus között. Sokan például ennek tulajdonítják, hogy több mint 6000 emberéletet követelt az 1995-ös Kobei földrengés. A központi adminisztráció késlekedése és hezitálása miatt az érdeimi mentési munkálatok ugyanis csak 12 óra elteltével indultak meg. Hasonló helyzetben a világ más részein nem várnak központi döntéshozatalra, hanem teljes erővel önszervező módon megkezdik a mentést. Az események alakulásába drasztikus módon rendszerint nem avatkoznak bele a japánok - bizonyos fókig megadják magukat a sorsnak.

A mentális programozás közötti különbségek adják a kulturális sajátosságok jelentékeny részét. Ilyen értelemben közel sem mindegy, hogy milyen programozást tanulunk meg, milyen „mentális soft-ware”-t sajátítunk el saját kulturális neveltetésünk, programozásunk és kondicionálásunk során. Ez ugyanis egész életünkben meghatározó lesz a tekintetben, hogy hogyan szerzünk, dolgozunk fel és tárolunk ismereteket. Miután a megismerési folyamatokat erősen befolyásolja az a mód, ahogyan a tudás megszerzését megtanultuk, ezért zavaró vagy nehéz lehet egy másik programozás, azaz egy másik „soft-ware” alkalmazása. Néha ez már-már az össze nem egyeztetetőség határát súroló konfliktusokhoz vezet.

Az ismeretek elsajátításában és feldolgozásában alapvetően két ellentétes megközelítési módot ismerünk. Az egyik az egész felől közelít a lényeghez, a másik pedig a rész felől közelít az egészhez. Míg egyes kultúrák képviselői a valóságot és az ismereteket a maguk teljességében ragadják meg és abból törekednek az esszenciát kivonni, addig más kultúrák a relevánsnak gondolt részek felől, azaz analízáló módon kívánnak az ismeretek komplexitása felé eljutni. Az első típust nevezi a japán kultúrakutató Hayashi professzor analóg, míg a másodikat digitális típusú kultúrának. Az analóg világszemlélet elfogadja a világot olyannak, amilyen, vagyis a maga teljességében érzékeli és úgy is tárolja a memóriájában. Az intuíción támaszkodik és nem a rációra - ezért nem is törekszik racionális érvekre vagy reakciókra. Ezzel szemben a digitális világszemlélet talaján a valóság és az ismeretek meghatározása, kategorizálása és elemzése iránti igény oda vezet, hogy a valóságot csak akkor tudjuk felfogni, ha előbb „megértjük”. Ez a szemlélet hatotta át az európai tudományos gondolkodást és szolgált alapul a filozófia elméletek kibontakozásához.

A japán az analóg típushoz, míg az európai kultúrák többsége a digitális típushoz áll közelebb. Csakhogy a japánoknál az analóg típusú hozzáállás a dolgok megismerése, feldolgozása és tárolása szintjén érvényesül elsősorban, az alkalmazási szakaszban sajátos módon sokszor átcsap digitálisba. Ez általában erősen megzavarja a külföldi partnert, aki mire nagy nehezen hozzászólt a japán munkastílushoz mondjuk egy tervezet előkészítési szakaszában, azon kapja magát, hogy a kivitelezési szakaszban japán kollegái digitálisabbak minden európainál. Az előkészítési szakaszban ugyanis minden rendkívül folyékony, homályos és bizonytalan. Az európai nem kap pontos utasításokat, válaszokat és adatokat, leveleire, faxaira nagy késéssel

és még nagyobb terjengősséggel válaszolnak, határidőket számtalanszor módosítanak, minden kaotikusnak tűnik, és sokszor érzi úgy a külföldi, hogy fölöslegesen fárasztják, többször ugyanazt megkérdezik, ismételten kérnek be korábban már leadott adatokat. Ha viszont mindezek ellenére a tervezet élni kezd, akkor percre és fillérre pontosan kell mindent teljesíteni, mindennek az előírások és a legszigorúbb bürokrácia szerint kell teljesülnie és a kivitelezés alatti ellenőrzés és az azt követő beszámoltatás minden képzeletet felülmúló digitális rendben zajlik. Vagyis ha elérkezik valami a japán kultúrában a kivitelezés szakaszába, akkor digitalizálódik. Mégpedig jobban és erőteljesebben annál, mint amit az európai digitális mentalitás szükségesnek érez.

Ezért van az, hogy egy informálisnak induló összejövetelből is sokszor nagyon ritualizált és időkorlátokkal megszigorított találkozók kerekednek, ahol kiderül, hogy a meghívottaknak bizonyos rendben köszöntőket és üdvözlőbeszédet kell tartani, hogy a találkozó színhelyét a hangulat tetőfokán el kell hagyni, mert a terem csak egy bizonyos időre volt bérelve.

A túldigitalizálás miatt tettem le az uszodalátogatásról is. Mint oly sokan honfitársaim közül, én is a rendszeres úszók táborába tartozom - hála a kitűnő magyarországi uszodáknak. Japánban is kísérletet tettem arra, hogy éljek ennek a hobbinak, de feladtam. Amikor japán kollegám elhívott Tokyo egyik legnagyobb vízisport-intézményébe, akkor alaposan felkészülve érkeztem: fürdőruha, úszósapka, papucs. A helyszínre való bejutás önmagában sem egyszerű: jegyvétel, majd egy beléptetőrendszeren keresztüli bejutás. Kiderült azonban, hogy az úszósapka nem előírászerű, ezért kimentem az előtérbe, új sapkát vettem, visszatértem a beléptetőn az öltözőkhöz. Kiderült az is, hogy papucsot az uszoda területén biztonsági és higiéniai okokból használni nem lehet - mivel egyrészt elbotolhat benne az ember, másrészt mert hátha nem elég tiszta. Higiéniailag részemről ugyan nagyobb veszélynek érzem azt, hogy esetleg valamilyen fertőzést kaphat az ember (a lakosság egynegyede, azaz 30 millió ember küzd lábgombával Japánban), de hát a szabály, az szabály. Amint beléptem az uszodába, a felügyelő öt úszómester közül egy rögtön mellém szegődött, és érdeklődött, hogy tudok-e úszni. Annak ellenére, hogy erről biztosítottam, biztos, ami biztos, beteretelt a gyermekszámba. Miután abban úszni nem lehet az alacsony vízszint miatt, én önkényesen átsoroltam egy felnőtt-számba - erre kísérőm lelkesen futott a parton mellettem, le nem véve szemét a külföldről. Noha megható volt a figyelmesség, egy idő után eléggé terhesnek éreztem, de nem sokáig, mert vagy tíz perc múlva mindenkit kifütyültek a medencéből. Ilyenkor kötelező pihenés van ugyanis körülbelül tíz percig. Amikor újra lehetett folytatni a tempózást, egy belső sávba merészkedtem, abban a reményben, hogy megszabadulok a kísérettől. Tévedtem. Amikor háton akartam úszni, megkértek, hogy ezt ne tegyem, mert esetleg zavarom a mellettem úszókat. Nos, ekkor már kezdett elegendő lenni a kikapcsolódásnak szánt úszóprogramból és átsiettem egy kisebb medencébe, ahol a víz hőmérséklete is jobbnak ígérkezett - a nagymedence ugyanis 26 fokos, a kicsi viszont hűvösebb. Alighogy átadtam magamat az élvezeteknek, egy újabb felügyelő kért meg arra, hogy hagyjam el ezt a medencét, mert ide csak haladók járhatnak. Noha magamat annak éreztem, úgy látszik a teljesítményem nem győzte meg őket, vagy talán túlságosan féltettek? - tény az, hogy ennyi regula után jobbnak láttam feladni úszási terveimet.

Az analóg-digitális szemléletbeli különbség az, ami jól megragadható az idegennyelv elsajátítás terén is. Az európai tanuló előbb érteni akarja a szabályokat, a szabályszerűségeket, magát a mechanizmust, és ha már megértette, akkor törekszik az elsajátításra és a produkcióra. Vagyis a megértés talajáról fogadja be az idegennyelvi valóságot. Ezzel ellentétben az analóg szemléletű népek és kultúrák képviselőinek nyelvtanulási stratégiája. Ezekben a kultúrákban a „mester” követése, az utánzás, az imitálás felől történik a megközelítés (lásd például a hagyományos keleti művészetek harci művészetek, vagy tea-ceremónia, virágrendezés, és

egyebek oktatási és tanulási modelljeit). A tanítvány kitartó és türelmes gyakorlással igyekszik tökéletesíteni a tudományát, anélkül, hogy menetközben instrukciókat kapna tanítójától. Irányítás hiányában kénytelen erősen hagyatkozni a nagy kontextusra, azaz analóg módon befogadni és feldolgozni az információkat, hiszen nem tudhatja, hogy minek mikor lesz relevanciája, mikor lesz jelentősége. Vagyis nem annyira tanítják, mint inkább hagyják, készítetik arra, hogy maga jöjjön rá a szabályszerűségekre, a mechanizmusra. Ezzel a módszerrel a mesterségekben és iparművészeti ágakban kiváló szakembereket lehet ugyan nevelni, hiszen a kitartó és folyamatos gyakorlás, hosszas csiszolás révén a türelmes tanonc előbb-utóbb nagyszerű mesterségbeli tudásra tehet szert, de a nyelvtanulásban ez az eljárás nem tűnik hatékonynak. Legalábbis, ha a hatékonyság alatt azt értjük, hogy valaki minél rövidebb idő alatt, minél kreatívabb módon legyen képes használni egy idegen nyelvet, akkor semmiképpen sem.

A keleti nyelvoktatási módszer ugyanakkor rendkívül időigényes: itt előbb a nyelvet magát kéne jóformán megtanulni ahhoz, hogy a szabályok leképezésére képessé váljék a tanuló. Igaz, hogy ha a nyelvet magát tudja már az ember, akkor a szabályok tudatosítására tulajdonképpen nincs is szükség. Valahogyan úgy, mint az anyanyelvünk esetében. Ilyen sok idő - szokványos osztálytermi oktatási körülmények között - egyszerűen nem áll rendelkezésre. Az időtényező fontosságának a felismerése vezethetett oda, hogy a keleti kultúrákban is oktatási quasi-stratégiák alkalmazására került sor az oktatásra.

A közoktatásban - Yoshida Kensaku professzor metaforájával élve - úgynevezett „akvárium-oktatás” folyik. Az aranyhalak az akváriumban annyi - és nem több - táplálékot kapnak, amennyi az életben maradásukhoz elegendő. Ha azonban véletlenül mély tengerekbe, viharos vizekre vetődnek, akkor többnyire elpusztulnak - mert sem erejük, sem tapasztalatuk nincs az éles helyzetek elviseléséhez. A többnyire angolul kevésbé vagy egyáltalán nem kommunikáció-képes angol tanárok a vizsgákra lelkiismeretesen felkészítik ugyan a diákokat (néha csak súlyos pénzen vett külön-oktatás révén), de sem nekik, sem pedig a diákjaiknak nem piacképes az angoltudása. A tudás tesztelését az „etetők” végzik, akik pontosan tudják, hogy miből és mennyit adagoltak, és korrekt módon csak ebből történik a számonkérés. Vagyis érvényesül a japán kultúra egyik alappillérenek tekinthető szemlélet: a lényeg a forma, a tartalom csak másodlagos fontosságú.

A nyelvórán háromszor meghallgatták a hallgatók magnóról az új anyagrészt. Utána egyenként mondatonként ismételték el. Ezt követően a könyvből is követhették tekintettel a tan-dialógust. Majd egyenként felolvasták a könyvből a szöveget, aminek a megértését elsősorban a lábjegyzetbe szorított japán nyelvű „értelmezés” (de nem fordítás) segítette. Később szerepekre bontva kellett felolvasni majd lehetőség szerint fejből felidézve eljátszani a dialógust. A tanítók számára a nyelvtan, a ragok, a szerkezetek analízisének helyett a frázisok begyakorlására helyeződött a hangsúly. Gyanítom, hogy a hallgatóság többsége nem értette, hanem inkább csak nagyjából érezte, hogy miről van szó. A házi feladat az adott szövegrész pontos kívülről való megtanulása volt.

Talán ez a megközelítésbeli, szemléletbeli különbség az egyik oka annak, hogy anyanyelvi tanárok nehezen tudnak idegen nyelvet tanítani japánoknak, és japánok nehezen fogadják el az európai oktatási módszereket. A japán ember fejében kész frázisok, minták rögzülnek a tanult idegen nyelvből és az ezektől való legkisebb eltérés feldolgozása is nehézségeket okoz a számára. A mondatismák tanulása, elsajátítása és tudása kétségtelenül nagyon hasznos mindaddig, amíg a reakció is ezekben a betanult sémákban zajlik. Például arra a kérdésre, hogy: „Do you like Japanese sushi?” (Szereti Ön a japán sushit?) az elvárt válasz az, hogy: „Yes, I like it very much!” (Igen, nagyon szeretem!). Egy másik eshetőségre felkészülve jobb

esetben a diákok még egy olyan verziót is megtanulnak, mint: „What is sushi? I do not know it...” (Mi az a sushi? Nem ismerem...). Az elképzelt szituációban a folytatást a „What about some sushi?” (Akkor mit szólna egy kis sushihoz?) illetve a „Sushi is raw fish with rice!” (A sushi nyers hal rizzsel!) verzió jelenti. A baj ott következik be, ha a reakció nem a séma szerint alakul. A „I do not like sushi at all!” (Egyáltalán nem szeretem a sushit!), avagy uram bocsá, a „In fact, I hate sushi!” (Őszintén szólva utálok a sushit!) válasz esetén a kommunikáció megbénul. Ennek számos oka van: a betanult forgatókönyvtől eltérő válaszadást nem tudja kezelni, nem tudhatja kezelni az a tanuló, aki nem a nyelvet tanulja, hanem adott mondatokat tanul. Erre a válaszra nincs memória- emléke, vagyis nincs, amit felidézzen. Következésképpen folytatni sem képes a dialógust, mert kiesik a ritmusból, akárcsak egy színész a szerepéből. A másik probléma kulturális jellegű: miután a sushi nagyon kedvelt és rangos nemzeti fogás, fel sem tételezik többnyire a japán emberek, hogy a sushit lehet nem szeretni. A harmadik probléma kommunikációs jellegű: a japán kommunikációban kulturált érintkezési viszonyok között nem szokás elutasító választ adni, tehát, az ilyen válaszok kezelésére nincsenek kommunikációs felkészülve a japán beszélők. Elutasítást vagy negatív attitűdöt kifejezni, megfogalmazni nem szokás a saját anyanyelvükön sem. Vagyis még ha így is érezne valaki, akkor sem mondja ki ilyen formában. A japán kommunikátor tehát többszörösen megdöbben: először azon, hogy nem azt a választ kapta, amire számított; másodszor azon, hogy van, aki nem becsüli a sushit; végül leginkább azon, hogy ennek még félreérthetetlen módon hangot is ad az illető. Az eredmény a kommunikáció diszfunkcionálása, ami szélsőséges esetben a kommunikáció megszakadásához, de legalábbis erős zavarhoz, azaz miszkommunikációhoz vezet.

Egy nap magyar ismerőszámot kerestem telefonon a szállodájában. A recepciós kisasszony készségesen közölte, hogy házon kívül van, de hagyhatok üzenetet. „Szabad a kedves nevét?” - kérdezte. „Hidasi Judit” - mondtam, majd betűztem. „Mister?” - így ő. Hirtelen nem tudtam, hogy nem sértem-e meg, ha azt felelem, hogy hiszen hallhatta, hogy nő vagyok. Ezért mintha mi sem történt volna, könnyedén közöltem: „Mrs.” Feltehetően a külföldi névhez rendszerint társuló Mr.-képzet zavarhatta meg...

A kommunikáció frontján még jelentősebbek azok a különbségek, amelyek jelentkeznek az érintkezési és üdvözlési rituálék, a szövegek hossza és jellege közötti különbségekben, a társalgás és tárgyalás menetének lineáris avagy spirális vonalvezetésében, a közlések indirekt-ségi fokában, a nemverbális jelzések szerepében - hogy csak a legfontosabbakat említsük.

XII. Az érintkezés hagyományai

Egy konferenciát követő banketten nyolcszemélyes nagy asztaloknál foglaltunk helyet. A teremben már majdnem mindenki elhelyezkedett és a felszolgálók kezdték kihordani a tálakat. A szomszéd asztalnál is minden hely foglalt volt, de még az evés megkezdése előtt egyik kollega felugrott és kiszaladt a fényképezőgépeért. Ezalatt lépett a terembe egy későn jövő, és különösebb teketória nélkül lehuppant az üresen tátongó székre, azaz beült két japán professzor közé. Egyikük se reagált, egyikük se szólt, hogy a hely mellettük már foglalt. A mit sem sejtő kolléga a visszajövelekor csalódottan oldalgott el az asztaltól, látván, hogy időközben elfoglalták a helyét. Kínosnak éreztem a szituációt, noha értettem. A legkisebb konfliktustól is ódzkodó japán lélek nem engedi meg, hogy megszólaljon az illető. Ha ugyanis ő figyelmezteti a „betolakodót”, hogy ne üljön le, mert a hely már foglalt, akkor ő kerül „konfliktus-helyzetbe”. Inkább nem szól. Így a konfrontáció nem közte és a másik között alakul ki, hanem a „betolakodó” és a „sértett” között. A szituációból adódó kínosság érzését könnyebb elviselni számára, mint a nyílt figyelmeztetést, azaz a konfliktust. Csendben lapítani és úgy tenni, mintha nem is vette volna észre, hogy mi zajlott le, könnyebb számára, mint megszólalni.

A konfliktus-fóbia számos egyéb módon is megnyilvánul, sokszor úgy, hogy az illető maga lesz a kárvallott. Mégis inkább ezt választja, csak ellentmondania ne kelljen. Vendégségbe voltunk hivatalosak dán kollegámékhoz. A kedves háziasszony forralt borral kínálta a kinti hidegből érkező vendégeket. Még meg is kérdezte, hogy mit szólnak hozzá, ugye jól fog esni ebben a nyirkos időben. Mindenki lelkesen bólogatott - legjobban japán kollegám. A háziasszony csalódottan mesélte később, hogy képzeljem, még csak bele se kóstolt a japán vendég, a poharát érintetlenül hagyta ott. Kínos - de értem. Mindketten jót akartak - a háziasszony valami különlegességgel kedveskedni, a japán vendég pedig udvariasnak lenni. Látva, hogy a háziasszony ezt kínálja, nem akarta visszautasítani. Noha valójában esze ágában sem volt bort inni. Ráadásul működött a csoport-szellem effektus is - mindenki egyetértett, tehát ő is. Az más kérdés, hogy ezzel okozta a nagyobb feszültséget, hiszen a háziasszony leforrázva érezte magát az eset után. Arról persze nem is beszélve, hogy ő meg a mi fogalmaink szerint kimaradt valami finomságból...

Vendéglátó szakemberek nagy bánatára a japán vendég az ott-tartózkodása alatt nem kifogásol semmit a szállodában vagy az étteremben. Nem teszi szóvá azt, ha nem tetszik neki valami. Nem rendez jelenetet, nem veszekszik. Konfliktusba nem keveredik. Mosolyog és hallgat. Hogy mégse volt minden rendben, az csak később szokott kiderülni - például abból, hogy soha többé nem keresi fel az adott szállót vagy éttermet. Más a helyzet csoportos utazásoknál, ilyenkor ugyanis mindig kíséri a csoportot egy „utazásszervező”, akinek az egyik legfontosabb szerepe a közvetítés: ő az, aki mint egy „ütköző” kezeli az esetleges konfrontációkat is. Többek között ezért fizetik ugyanis.

Egy amerikai Japánban járva yenre akart váltani egy 2000 dolláros American Express utazási csekket. A banktisztviselő közölte vele, hogy csak 1000 dollárig váltanak át, az ennél nagyobb összeghez a fiókvezető engedélye szükséges. A fiókvezető készségesen beinvitálta az ügyfelet, mondván hogy akkor megbeszéljük, hogy miről is van szó. A külföldi előadta ismét a kérését, erre a fiókvezető az időközben felszolgált zöld teával kínálta, majd ismertette a bank politikáját. Elmesélte, hogy mennyire örülnek annak, hogy egyre több külföldi keresi fel Japánt, hogy mióta van érvényben ez a rendelkezés, hogy az átváltási rendelkezések alakulását

befolyásolta a japán bankok gyakorlata, tehát ez nem valamiféle helyi rendelkezés, hanem általánosan érvényes Japánban, és hogy természetesen ez nem valamiféle bizalmatlanság, hanem inkább az ügyfelek érdekét szolgálja és így tovább. Mintegy harminc perc elteltével a külföldi belátta, hogy itt nem terem neki babér - ebből nem lesz pénz. A fiókvezető köszönte, hogy felkereste őket és mosolyogva nagy hajlongások közepette vett tőle búcsút. Szemmel láthatóan meg volt elégedve, hogy az ügyet sikerült konfliktusmentesen rendeznie. Mondani sem kell, hogy ezzel szemben az amerikai majd szét robbant a méregtől - nem elég, hogy nem sikerült elintéznie az ügyét, még a drága idejét is hiába töltötte.

A mosolyról már sokan és sokszor írtak, mint a félreértések egyik leggyakoribb forrása. A mosoly az egyik legegységesebb érzelemkifejezés, amit mi sem bizonyít jobban, mint hogy minden csecsemő életkorának már korai szakaszában mosollyal adja tudtára a környezetének megelégedettségét, örömét. Csakhogy ezt a természetes megnyilvánulást az egyes kultúrák másként értelmezik. Az európai kultúrkörben a mosoly elsődleges, azaz örömkifejezési funkciója dominál, amely kiegészül beállítottságunk jelzésének szándékával. A mosollyal jelezzük a barátságosságot, a jóindulatot. Ezzel mintegy kellemes, elfogadó környezetet teremtünk a kölcsönös közeledéshez. Bizonyos kultúrákban - például az észak-amerikaiban - egyenesen kíváncsi és a kommunikáció része a mosolyban is megnyilvánuló barátságosság érzékelése. Japán partnerekkel érintkezve azonban meggyőződhetünk arról, hogy a mosolynak számos más funkciója is lehetséges.

Egy japán turista figyelmetlenségből levert egy értékes vázát egy előkelő külföldi szállóban. A zajra elősiető managert mosollyal fogadta és hajlongva kért bocsánatot. A szállodás azonban elkomoruló tekintettel közölte a szállodát ért kár nagyságát - erre a japán vendég hevesebben kezdett nevetgélni. A szállodás egyre vörösödő fejjel magyarázta, hogy mekkora a baj. Időközben előkerült a japán vendég felesége is, aki ugyancsak kuncogásba kezdett. Ezt látva az európai kissé indignálódva ismételte meg a váza értékét és a kártérítési igény. Legnagyobb meglepetésére a japánvendég ezt zokszó nélkül tudomásul is vette és elegánsan fizetett.

Az incidens során érezhető volt az európai nem-leplezett felháborodása azon, hogy az esetet „nevetgéléssel” próbálják elintézni. Erről természetesen szó sem volt. A japán mosoly, a nevetés funkciója ugyanis ebben az esetben a zavar leplezése, a kínos szituáció oldása. Nem értelmezte volna félre az európai ezt a viselkedést, ha tudná, hogy a japánok - sokszor még önmaguk számára is - a mosolyon, nevetésen keresztül vezetik le a feszültségüket, mérgüket. A bosszúság vagy méreg levezetésére az európai kultúrában gyakran gyakorolt eszköz a humor. A japánok egyéb feszültséggel terhes szituációkat is a humor helyett mosollyal, nevetéssel oldanak. Európaiak elképedve figyelik, hogy a csúszós úton koccanó autókból kiszálló japán vezetők mosolyok és hajlongások közepette váltanak névjegyet. Ezt - tévesen - udvariasságnak szokták tulajdonítani.

A mosoly érzelem-leplező jelentése érvényesül akkor is, amikor egy tragikus hírt, veszteséget mosolyogva jelentenek be. Nem ritka, hogy közeli hozzátartozók halálhírét vagy egyéb őket ért bajokat mosolyogva közölnek. Ennek a típusú mosolynak nemcsak a leplezés a funkciója, de benne rejlik az a szándék is, hogy a partnert megkíméljék a kellemetlen, esetleg érzelmileg terhes hírektől. Vagyis érvényesül a japán érintkezési kultúrában olyannyira értékelt tapintat. Ezt a jelzést ugyanakkor a japán kultúrában járatlan sok külföldi tévesen cinikus viselkedésként értékeli.

XIII. Most igen vagy nem?

Néhány évtizede merész álomnak tűnt volna még a japánok számára is, hogy a 20. század végére a nemzetközi nyelvészeti szakirodalomban a japán az angol után a legtöbbször idézett és hivatkozott nyelvek sorába verekszi fel magát. A japán nyelv idézettségi népszerűségét alighanem annak köszönheti, hogy számos olyan sajátossága van, ami a világban közkedvelt nyelvek körében nem lelhető fel, vagy ha fellelhető, akkor nem olyan intenzitással és nem olyan bonyolult rendszerbe ágyazottsággal, mint a japánban. Vagyis a japánra hivatkozni hálás dolog, mert a belőle vett példákkal bemutatható számos olyan nyelvi jelenség, ami más nyelveken esetleg kevésbé látványosan vagy pedig egyáltalán nem demonstrálható. Ezek közül az egyik a japán nyelvhasználat, mint kommunikációs rendszer. Ez utóbbinak néhány jellegzetes elemét emeljük ki.

Egy japánul folyékonyan beszélő amerikai jelen volt egy megbeszélésen, ahol japánok egy csoportja két alternatívát vitatott meg. A találkozó végén eltávozóban az amerikai elismerően szólt oda az egyik japán résztvevőnek: „Úgy vélem, bölcsen döntött a társaság az A változat elfogadása mellett”. A japán kollega erre szerényen megjegyezte: „De hisz a csoportunk a B verziót választotta...”. „Ugyan, hát hallottam, hogy többen mondták, hogy az A változat a jobb...” - folytatta az amerikai. Erre a japán: „Ön bizonyára a szavakat figyelte, nem pedig a szavak közötti szüneteket.”

Ismeretes, hogy a beszédben nem csak a kimondott üzeneteknek van jelentősége. A nyelvi érintkezésben az is lényeges, amit kimondatlanul hagyunk. A fenti esetből azonban kitűnik, hogy a japán kommunikációban sokszor nem azt kell hangsúlyozni, hogy „az is lényeges, amit kimondatlanul hagyunk”, hanem, hogy „az a lényeges, amit kimondatlanul hagyunk”. Ez pedig jelentős minőségi különbség. A szavak helyén megjelenő csönd valami helyett áll és éppen ezért ilyenkor jelentést is hordoz.

Nem véletlenül szokták a japán kommunikációt az *ishin-denshin* fogalommal jellemezni. Kawabata Yasunari, az első japán irodalmi Nobel-díjas (1968), a Hawai Egyetemen tartott előadásában kifejtette, hogy a japánok a „néma megértés”, azaz egyfajta telepátia révén kommunikálnak, mert számukra az igazság nem a kimondott szavakban, hanem a beleértett üzenetben van. („...the Japanese communicate by means of a quiet understanding, a kind of telepathy, since for them truth lies in the implied rather than the stated.”)

Ez az intuíción alapuló kommunikáció sikeresen működhet egy egynemű közegben, ahol a felek kitűnően ismerik egymást, és ahol az összeszokottság lehetővé teszi, hogy egymás gondolataiban olvassanak. A probléma akkor jelentkezik, ha a japánok ezt a számukra ismerős technikát néha a külföldiekkel folytatott érintkezésben is érvényesíteni próbálják, de az ehhez nem szokott külföldiek ezt a jelzést vagy nem tudják értelmezni vagy félreértik. Nem mintha a nyugati kultúrák nem ismernék a „sorok között olvasni” jelentését. A különbség azonban az, hogy sok nyugati kultúra - hasonlóan a diplomácia világához - szavak mögé rejtje a mondani-valóját. Ez is természetesen egy fajta technika a ki nem mondott üzenetek közvetítésére, és miután ennek a dekódolására felkészültünk, a jelenséget többnyire sikeresen tudjuk értelmezni. A csöndbe rejtett ki-nem mondott üzenetek megértéséhez azonban a japánok jobban értenek.

A japán csönd egy másik típusa a „feldolgozási szünet”. Egy olyan kultúrában, ahol a parttalan csevegésnél többre becsülik a tartalmas hallgatást, a beszélgetésbe beiktatott hosszabb szünet azt jelentheti, hogy a hallgató fél annyira magvasnak ítéli az elhangzottakat, hogy annak feldolgozására hosszabb szünetre van szüksége. Azonban ismeretes, hogy kultúránként más hosszúságú szünetet képesek elfogadni a felek az interakciós folyamat során. Az európai kultúrák többségében (kivételt a skandinávok, de főleg a finnek képeznek) ez a szünet nemkívánatos. Ebből számos kínos szituáció keletkezik az üzleti kapcsolatokban csakúgy, mint egyéb hivatalos tárgyalásokon. A külföldi fél ugyanis a beálló - és saját értékrendje szerint túlságosan elhúzódó - japán csöndet megtöri. Ezzel azonban valójában „megszakítja” a kommunikáció természetes folyamatát: a japán viselkedési norma szerint kvázi a „szavába vág” a partnerének. Amit japán partnerei adott esetben vagy türelmetlenségnek, vagy agressziónak vagy sürgetésnek is értékelhetnek.

A közvetlen interakción túlmutat a hallgatás egy másik fajtája. Azokban az esetekben, ha a japán fél egy adott kérésre, megkeresésre, problémára nem tud pozitív visszajelzést adni, azaz nem tud teljesíteni, a nemleges válasz helyett hallgatással reagál. Az európai érintkezési normák szerint az ilyen esetekben is elvárt visszajelzés helyett a gyanúsán elhúzódó nem-reagálás hordozza a nemleges válasz üzenetét. A japán érintkezési hagyomány ugyanis nem tudja kezelni a esetleges konfrontációt és így a nem-reagálással okozott kényelmetlenséget kisebb rossznak véli, mint az elutasítás aktusát. Adott esetben így tehát előfordulhat, hogy az európai szokásokat jócskán meghaladó reagálási szünet után - ami szituációtól függően lehet pár nap, vagy akár pár hét is - a „zero reakció” ki-nem-mondott elutasításként értékelendő. Mondani sem kell, hogy ez a fajta információ-visszatartás és az ebből adódó bizonytalanság sokszor okoz értetlenséget és zavart a külföldiek számára.

Amíg az európai gyökerű kultúrákban a határozottság, a gyors reakció, a világos állásfoglalás mind pozitív viselkedési norma, addig a japán viselkedési kultúrában a hezitáció, a határozatlanság, a kétértelműség a kívánatos. Ezt nem könnyű se megszokni, se megfejtetni. Ennek a viselkedésnek az egyik mögöttes motivációja az a szándék, hogy az egyén a csoportból ne tűnjön ki. Ezért a csoport tagjai különféle habozó, halasztásos technikákkal igyekeznek kitapogatni a többiek szándékát, nehogy megsérüljön a konszenzus. Mindenki a másikra vár a döntéshozatalt illetően. Gyakorta látható kisebb társaság, amelynek tagjai nyilvánvalóan tanácstalanok, hogy most merre tovább, ha egy uticél meghatározása a feladat; az étteremben az európai döntéshozatali időnél jóval hosszabb a rendelés, miután a csoport tagjai sokszor bevárják a többiek választását, és gyakori a kollektív választás. Történik ez nemegyszer annak ellenére, hogy egyénileg mást kértek volna, azonban a csoportkohézió, a harmónia megőrzése érdekében készek lemondani az egyéni elképzelésekről. Ez azonos státuszú egyedekből álló csoportosulás esetében azért időt rabló viselkedés, mert senki nem akarja a „vezér-szerep” ódiáját magára vállalni. Hétköznapi élethelyzetekben a döntés tétje nem nagy, ezért vélhetnénk, hogy nincs jelentősége ennek a halasztásos kommunikációs technikának. Azonban nem szabad alábecsülni ennek a szerepét. Japán vállalatoknál, cégeknél, munkatársi kapcsolatoknál rendkívül fontos szerepe van az egyén megítélésnek a csoportba való olvadás képességének. Nemegyszer a külföldi munkatárs minősítésében a tényleges munkateljesítménynél is nagyobb súllyal esik a latba az emberi kapcsolatokban megnyilvánuló alkalmazkodási képesség. Olyan esetekben, ha alá-fölé rendeltségi viszonyban állnak a csoport tagjai egymással, a hezitáció mint udvariassági gesztus a látszat kedvéért érvényesül ugyan, de többnyire a feljebb álló döntéséhez csatlakoznak a beosztottak. Nyelvileg ez a halasztásos, hezitáló technika olyan kifejezésekben nyilvánul meg, mint: „bármelyik jó lesz”, „még nem döntöttem”, „állítólag ez jó, de a másik is nagyon vonzónak tűnik”, stb. Vagyis a nyelvi kifejezések megválogatásával menekülési út nyílik a konszenzusos döntés felé. Ha ugyanis valaki meg-

gondolatlanul idejekorán állást foglal, akkor már csak konfrontáció által alakulhat ki konszenzus. Vagy önmagával lesz kénytelen konfrontálódni, ha később egy másik változatot fogad el, vagy pedig a többiekkel kénytelen ellentmondásba kerülni. Az egyénieskedést, a csoporttól való különbözőséget a japán hagyományos értékrend negatívan minősíti. Ennek megfelelően a határozott fellépést, a gyors döntést, - ami esetleg nem találkozik a csoport többi tagjának elképzelésével - agresszív és tapintatlan viselkedésként értékeli. Ennek ismeretében nem csoda, hogy a japán értekezletek, megbeszélések időtartama hosszas - hiszen jelentékeny idő szükségeltetik valamennyi érintett fél bevonásával a konszenzus kialakításához.

A japánok társalgásában is érvényesül a hezitációs nyelvi viselkedés: gyakoriak a halasztásos feleletek: „még nem tudom”, „majd gondolkozom rajta”, „mit is tegyek”, stb. Ezt sok külföldi - tévesen - határozatlanságnak, sőt néha tudatlanságnak tartja. Valójában azonban arról van szó, hogy a hezitáció demonstrálásával két dolgot kíván a beszélő kifejezni: egyrészt a japán értékrendben elvárt visszafogott, szerény önkép megerősítését adja azáltal, hogy nem tűnik túl határozottnak, túl magabiztosnak. Másrészt itt is szerephez jut a másik fél iránti tapintat, amennyiben a bizonytalanság fenntartásával a másik fél számára lehetőséget ad az ő véleményének az érvényesülésére is, anélkül, hogy szavakban megfogalmazva konfrontációra kerülne sor. A tájékozatlanság, a tudatlanság, a bizonytalanság kifejezését számos nyelvi eszközzel támogatja a japán kommunikációs stratégia. Az etikett nem engedi meg, - még a konkrét tudás megléte esetén sem - a világos, határozott fogalmazást. A nyelvi viselkedés a hezitációt, a bizonytalanságot, a többértelműséget preferálja. A japánok ezt a fajta kommunikációs stratégiát nem csak az anyanyelvükön, hanem bármely más nyelven folytatott érintkezésben is alkalmazzák. Be kell azonban ismerni, hogy a dolognak előnyei is vannak. Japánban ugyanis nem szégyen tudatlannak látszani, és ez bizony nagy könnyebbség. A legritívebb kérdéssel is fel lehet hívni egy szolgáltatót, a legritívebb problémával is lehet valakihez tanácsért fordulni. Más kérdés, hogy sokszor nem kap az ember használható választ, de a jóindulat akkor is jól esik. Ráadásul nem kell attól félni, hogy lenézik az embert azért, mert nem tud valamit. A tudatlanság bevallásakor nem lehet eldönteni, hogy valaki azért mutatkozik tudatlannak, mert tényleg nem tudja, vagy azért, mert nem akarja tudni. Külföldiek sokszor nincsenek ezzel tisztában, és a tudatlanság látszatát kizárólag a nem-tudásnak tulajdonítják. A japánok buzgó érdeklődésére, keresztkérdéseire készséggel válaszolnak, már-már messianisztikus lelkesedéssel magyaráznak meg dolgokat - közben lehet, hogy az érdeklődő japán maga sokkal tájékozottabb, mint a „felvilágosító” külföldi. Ilyenkor a tudatlanság látszatát azért keltik, mert ezzel esetleg több információt, részletesebb tájékoztatást remélnék. A „tudatlanság nem stigma” elv működik alighanem a *karaoke* intézmény népszerűsége mögött is. Baráti társaságok sokszor szerveznek *karaoke*-partit, ahol mindenkinek énekelni kell. Nem baj, ha hamis, nem baj, ha valaki még életében nem énekelt gyülekezet előtt - minden fellépőt becsületes lelkesedéssel megtapsolnak. Baj viszont az, ha valaki nem akar részt venni a közös programban - a fellépés megtagadása ugyanis azt jelzi, hogy az illető nem közösségi ember. Ez viszont már stigma.

Tévedés azt hinni, hogy maguknak a japánoknak nem jelent problémát a kommunikációjuk. *A szeminárium reggelén a vendéglátó egyetem szervezője ismertette a programot, és javasolta, hogy a napot vacsorával zárjuk egy olasz étteremben. Gondosan meg is számolta a megjelenőket, hogy az asztalt lefoglalja. Késő délután aztán, amikor szedelőzködni kezdtünk, egy kollega bejelentette, hogy ő szeretne elbúcsúzni, mert határidős munkája van. Az egy fővel megcsappant társaság taxikba szállt. Az egyik taxiból menetközben dezertált egy másik kollega, sűrűn mentegetőzve, hogy nem akarja lekésni a vonatát. Az étterembe útközben oda-szólt a szervező, hogy kettővel kevesebben érkezünk. Az étterem ajtajában újabb két fő közölte*

nagy heherészések közepette (a zavar biztos jele), hogy ők sem tudnak csatlakozni. A láthatóan kínban lévő szervező a helyszínen volt kénytelen ismét módosítani a létszámot. Ismét egy kellemetlen helyzet -, de értettem. A konfliktus elkerülése érdekében mind a négy kollega késleltette a bejelentést. Ki előbb, ki később vette a bátorságot a megszólalásra. A „legtapintatosabbak” (vagy a leggyávábbak a mi fogalmaink szerint) egészen az étterem bejáratáig visszatartották az információt - ezzel ugyan szervezési zavart okoztak, de talán abban reménykedtek, hogy valami csoda történik, és mégse lesz a vacsorából semmi, és akkor megúszhatják a színvallást.

Egy olyan egyszerű kérdésre, hogy „mi a programja a hétvégére”, a japán partner ritkán ad egyértelmű választ, hogy a bizonytalanság fenntartásával a társalgás kedvező fordulatot vehessen.

Miután a tartalomnál nagyobb a szerepe a partnerrel való harmónia kialakításának és fenntartásának, ezért a tényleges tartalom helyett gyakran a formális kapcsolatépítésben merül ki a kommunikáció. Ennél fogva tartalmilag az üzenet „homályos” lesz, noha a kommunikációs funkciót maradéktalanul teljesíti. Arra a munkatársi kíváncsiszkodásra, hogy „Na, készül valahová az ünnepek alatt?” bőségesen elegendő azt válaszolni, hogy „Jó lenne kicsit kimozdulni...”, ami tartalmilag ugyan semmit mondó, de eleget tett az etikett követelményeinek.

Az európai kultúrákban a kommunikáció sikerességét azon szokták mérni, hogy a felek értik-e egymást. A japán kommunikációban a sikeresség kritériuma nem a tartalom és a ráció függvénye, hanem az érintkezés konfliktusmentes fenntartása, ezért a meg nem értés nem minősül kommunikációs kudarcnak.

XIV. A mindenható „bocsánat”

Vacsoravendégeim kedvéért a közeli Carrefour áruházban két üveg francia vörösbort is betettem a bevásárló kocsiba. A koraesti csúcsban kétségtelenül nagy volt a tolongás, így a holmik elrakodásánál többen voltunk kénytelenek osztozni a csomagolótérben elhelyezett asztalokon. Már két nagy szatyrot telepakoltam, mikor legnagyobb rémületemre a szomszédos japán asszony fordultában leverte a borokat tartalmazó kosaramat. A kiömlő vörös bor persze megtette a magáét, és pillanatokon belül hatalmas tócsában találtuk magunkat. A zavarában nagyokat kacarászó asszony élénk hajlongások közepette kérte elnézésemet, és felajánlott egy zsebkendőt a ruhám letörlésére. A „szumimaszen” sűrű ismételtetése közepette villámgyorsan terelte a boltból kifelé bámszékodó fiacskáját. Az okozott kár megtérítéséről nem esett szó.

Ezen meg is ütközhetne az európai, ha nem tudná, hogy a *szumimaszennel* ennél jóval súlyosabb vétkeket is el lehet intézni, le lehet tudni. A balesetet okozó figyelmetlen biciklista földre lökött áldozatának is elégtételként *szumimaszennel* kísért meghajlását nyújtja. A csődöt mondott cég vezére hoppon maradt hitelezőitől is „igazán sajnálom, ami történt, kérem bocsássanak meg, többet nem fog előfordulni” - szavakkal mentegetőzik - és a dolog ezzel nem egy esetben elintéztnek tekintetik.

A bocsánatkéréshez mindenképpen ragaszkodnak a japánok, még akkor is, ha ennek a mi felfogásunk szerint már sok értelme nincs is. 2001 februárjában a Hawaii partok közelében egy amerikai tengeralattjáró ütközött a japán Ehime Maru nevű hajóval, aminek a fedélzetén szerencsétlen módon halász-tanuló szakközépiskolások tartózkodtak. Kilenc japán vesztette életét. A tragédiát fokozta az, hogy az ütközés körülményeit a hosszas vizsgálat sem tudta teljeséggel tisztázni. Az áldozatok japán hozzátartozói azonban mindenek előtt az amerikai kapitánnyal óhajtottak szemtől szembe találkozni - nem mintha valami számonkérésről lett volna szó: azt követelték, hogy az amerikai a családoktól egyenként, azaz minden áldozatért külön-külön kérjen bocsánatot. Miután az amerikai tengerészeti hadbíróság vizsgálta az ügyet, a kapitány csak jó évvel a tragédia után szabadult a vizsgálati fogságból, ahonnan valóban első útja Japánba vezetett, és a családokat becsülettel egyenként fel is kereste.

A japán gondolkodásban ugyanis az anyagi kártérítésnél nagyobb a megbánásnak az értéke. Pusztán anyagiakkal nem lehet semmilyen okozott kárt megtéríteni - a szenvedő alany mindenek előtt a nyilvános megbánásra és bocsánatkérésre tart igényt.

Súlyos bűncselekmények esetében is így van: a vétkesnek nem is érdemes mentegetőznie bármiféle észérveket felsorakoztatva, kisebb büntetésre számíthat, ha töredelmesen megbánja, amit tett. Noha a bűncselekmények száma jelentősen megszaporodott az utóbbi évtizedben Japánban is, mégis nemzetközi összehasonlításban még mindig a világ egyik legjobb közbiztonságát mondhatják a japánok magukénak. A bünfelderítési arány is kimagaslóan jó: ez három oknak tulajdonítható. Részben a rendőrök nagy számának - jóformán minden metró és vonatmegálló előtt található úgynevezett *kóban*, azaz rendőrőrs, ahol az ügyeletes rendőrök a lakossági felvilágosításon kívül a környék folyamatos szemmel tartásáról is gondoskodnak; és nem kevésbé a rendőrség kitűnő szervezettségének és felderítő munkájának. Részben a lakosság aktív segítségének, amennyiben a nagyközönség - az elidegenedési tendenciák ellenére - változatlanul nagy figyelemmel kíséri a környezetében észlelt mozgásokat, jelenségeket, és ezeket nem rest azonnal jelenteni is. A harmadik tényező viszont lelki: még gyilkosságok és súlyos bűnesetek esetében is a tettesek nagy része előbb-utóbb önként feladja magát. Ez annál

is inkább figyelemreméltó jelenség, mert Japán azon fejlett országok közé tartozik, ahol még érvényben van a halálbüntetés. 2003-ban 53 elítélt élt az eljövendő kivégzés tudatában a büntetésvégrehajtó intézetekben. A bűnözők - érzésem szerint - a lelkiismeretfurdalástól való megszabadulás reményén kívül azért adják fel magukat, mert sok esetben mégis mentesülnek e súlyos ítélet alól, amennyiben hivatkoznak az emberi gyengeségre, és az őszinte megbánást mutatnak. 2002 őszén nagy port vert fel az az eset, amikor egy több mint egy évtizede fogva tartott gyilkoson egyszercsak végrehajtották a halálos ítéletet. A gyilkosság áldozatának az édesanyja méltatlankodva jegyezte meg: Minek kellett kivégezni, hiszen már régen megbánta, amit tett.

Japánban meg kell tanulni bocsánatot kérni, még akkor is, ha valami kellemetlenség nem az illető hibájából, hanem a körülmények miatt következett be. Ha a gyerek hirtelen belázasodik, és az anya ezért késve érkezik a munkahelyére, ha a közlekedés leállt, és valaki ezért késik le egy találkozóról, ha a szél elfújta a bizonylatot, és valaki ezért nem tudja a kért dokumentumot bemutatni - akkor fölösleges a körülményekre hivatkozni. A mentegetőzési alapként sorolt észérvek inkább ellenérzést váltanak ki a japánokból: a követendő út ilyenkor a mély megbánás, a bocsánatkérés a késésért, a pontatlanságért, a hiányosságért - a valódi okokra senki sem kíváncsi. Megfelelően alázatos bocsánatkéréssel lehet csak révbe jutni. Ezt a külföldinek nehéz megszokni: az öntudatosabbja kikéri magának, hogy nem ő tehet a kialakult helyzetről, de ezzel az érveléssel csak hátráltatja az ügyét. Tudomásul kell venni, hogy nem minden kultúrában az észérvek a döntő erejűek - legkevésbé a japán kultúrában.

XV. A változások okai

A 21. századba érve a japán társadalomban a változások és a válság jelei egyre inkább érzékelhetővé váltak. Ez több kiváltó okkal magyarázható. Az egyik lehetséges ok az a feszültség, amit a japán gazdasági felemelkedéséből adódó életforma változás idézett elő. A társadalmi tudat nem tudta követni az anyagi gyarapodást. Az emberek a korábbinál jóval kedvezőbb életkörülmények közé kerültek, de ezzel egyidejűleg átrendeződtek az emberi kapcsolatok. A családok ugyan kényelmesebb lakásokban, házakban élnek, de elvesztették a lakóhelyi, a szomszédi közösségek emberi kapcsolatokra, együttműködésre alapuló lelki biztonságát. A hagyományosan mezőgazdasági életformán alapuló, egy-két szintes lakóházak helyett az urbanizáció következtében egyre többen élnek toronyházakban, lakónegyedekben, lakóparkokban. Japánt is utolérte a lakónegyed-szindróma: a hatalmas lakóházak lakói még látásból is alig ismerik egymást. Az anyagi jólét abba az irányba hat, hogy egyre kevesebb a több-generációs háztartás. Az elidegenedés és az emberi kapcsolatok kiüresedése elmagányosítja a családokat és az embereket.

Természetesen ezek a jelenségek és tendenciák minden fejlett ipari társadalomban fellelhetők. A különbség azonban több szempontból is lényeges: egyrészt ezek a változások Japánban nem hosszú évtizedek, hanem egy-két évtized alatt következtek be. Vagyis a változások sebessége meghaladta a társadalmi feldolgozhatóság optimális idejét. Másrészt ezek a változások intenzitásukban és összetettségükben erősebbek voltak, mint más országokban. Japánban az urbanizáció, a technológiai forradalom, a fogyasztói társadalom kialakulása és a társadalmi életkori struktúra átalakulása gyakorlatilag egyidejűleg következett be. Harmadrészt ezek a változások Japán esetében a hagyományos kultúrától és társadalmi értékrendtől alapvetően idegen elemeket emeltek be a japán életformába, amit a társadalom traumaként él át. Az idegen elemekért sokan a televíziót okolják, amely a nyugati, elsősorban amerikai életformát és értékrendet közvetíti, és sokak számára kritika nélküli követendő ideált is jelent. Márpedig ehhez az ideálhoz felzárkózni a hagyományos értékrend keretei között nem lehetséges. Vagyis kialakul az a feszültség, amely jelenleg a japán társadalmi tudat mélyrétegeit is érinti.

Elemzők a gazdasági megtorpanást azzal magyarázzák, hogy Japán nem tudott túllépni az ipari társadalom keretein, illetve az azt támogató gazdasági szerkezeten. Nem tudott megújulni, nem tudott átlendülni az úgynevezett posztindusztriális szakaszba. Azok a szervezeti formák és működési elvek, amelyek kitűnően szolgálták az ipari társadalmi növekedési időszakot, nem alkalmasak kiszolgálni az ezt követő fejlődési szakaszt. Az ezt követő szakaszban ugyanis az információs technológia fokozott alkalmazásával a munkaerő struktúra gyökeres átalakítására lenne szükség. Ezt viszont az élethosszig tartó foglalkoztatás gyakorlata akadályozza, vagyis a foglalkoztatáspolitikai alapos megreformálására lenne szükség. Nehézes a váltás azért is, mert a hangsúlyt a termelő szektorról a nem-termelő ágazatokra kellene áthelyezni, a gazdaság és a munkaerő viszont nem erre van alapvetően ráállítva. Ehhez az oktatást is alapjaiban kellene megreformálni, hiszen az a típusú munkaerő, amit a fejlett tömegoktatás állít elő, a posztindusztriális társadalom igényeit már nem tudja maradéktalanul kielégíteni. Az 1960-as években Ikeda Hayato miniszterelnöksége alatt meghirdetett „jövedelem-duplázási irányelv” szellemében a figyelem a tudomány, a technológia és az alkalmazások fejlesztésére koncentrálódott, és a társadalmi, humán kérdések háttérbe szorultak. Ennek a társadalom csak megkésve, most látja igazán kárát. Vagyis a megújuláshoz alapos és sokirányú változtatásra lenne szükség.

XVI. Az utópia vége

Japán méltán lehet büszke a történelmileg példátlanul rövid idő alatt elért technológiai és gazdasági sikereire. Volt egyébként olyan - jellemző módon külföldi - szakértő, aki időben figyelmeztetett a felpörgetett gazdaság kihülésének a veszélyére. A *The Economist* jelenlegi főszerkesztője, Bill Emmott, 1989-ben megjelent könyve a *The Sun Also Sets* (A nap is lebukik) címet viselte. Az ő jóslatait a könyv megjelenésekor a legtöbben lesöpörték az asztalról, hiszen Japán akkoriban a csúcson volt. A látványos növekedési ütem az úgynevezett „buborék” kipattanása után azonban valóban megtorpant. Sok hazai elemző némi keserőséggel „elveszett évtized”-nek nevezi ezt a 90-es évektől tartó időszakot. Az elnevezés kicsit félrevezető: egyrészt mert már egy évtizednél jócskán hosszabb ideje tart ez a kritikus időszak, másrészt mert talán találóbb lenne ezt „elvesztegetett” időszaknak nevezni.

Sokan a japánok úgy voltak a recesszióval, mint egy meghűléssel. Érezték, hogy nincs valami rendben, de nem tulajdonítottak különösebb jelentőséget a dolognak: majd csak elmúlik. A meghűlésből azonban komoly tüdőgyulladás lett, aminek a kezelése már hosszadalmasabb, de reménykedtek, hogy majd csak rendbe jön minden enyhe tüneti kezeléssel. Az „állapot” azonban nem hogy javult volna, hanem krónikusra fordult. Olyan stádiumba került, amikor szembesülni kell azzal, hogy nem elegendő a helyi kezelés - életforma váltásra van szükség ahhoz, hogy kilábaljanak a bajból. Életformát váltani azonban nem könnyű. Különösen ha ez nem egy-két embert, hanem az egész gazdaságot és társadalmat érinti.

Mindezek ellenére Japán még mindig a világ második legnagyobb gazdaságát mondhatja magáénak, igaz, hogy fenyegetnek a szomszédságában feltörekvő, hatalmas lehetőségekkel és dinamikával bíró gazdaságok. A korábbi egységes „középosztály” tudat, amit 1993-ban még a japánok 91%-a vallott a magáénak, lassanként visszaszorulóban van: az „olló” a jövedelmeket illetően egyre nyílik: egy rétegnek kiugróan magas jövedelme van, de ezzel arányosan nő az elszegényedők részaránya is. Persze még mindig a japán népesség birtokolja a legnagyobb megtakarítást a világon: ez 2003-ban háztartásonként átlagosan 9 millió yent jelentett. Igaz, hogy 1993-ban ez az összeg még nagyobb volt: 13 millió yen. Akárhogyan is, szembesülnie kell a gazdaságnak és a társadalomnak számos új kihívással, amelyek sikeres kezelésétől függ további boldogulása.

Japánnak le kell számolnia azzal az utópiával, hogy a gazdasági növekedés folyamatos és töretlen. Sokan hittek abban, hogy a teljesítmények tovább fokozhatók, és az emberi teljesítőképesség vég nélkül növelhető. Kicsit úgy áll a dolog, mint az olimpiai rekordokkal. Az olimpiák történetében eleinte egy-egy ciklus alatt hatalmas és látványos volt az elért eredményekben a növekedés. Nem számított csodának, ha egy-egy kitűnő atléta - sportágtól függően - egyik olimpiáról a másikra akár centiket vagy perceként javított teljesítményén. Néhány évtized után a javítás nagyságrendje - az emberi teljesítőképesség korlátai miatt - már sokkal szerényebb lett, és manapság már századmásodperces teljesítmény javításért kell annyit dolgozni, mint az elődöknek egy-egy percért. A munkaerő teljesítőképességének a további fokozása csak társadalmi és emberi kapcsolatokat érintő áldozatok révén lehetséges, ami nem biztos, hogy megtérülő stratégia. A halaszthatatlan szerkezeti, szervezeti reformokban rejlő tartalékok mozgósítása ugyanakkor menthetetlenül foglalkoztatáspolitikai feszültségekhez vezethet. Ezt tükrözi az öngyilkossági adatok alakulása: a WHO adatai szerint a gazdaságilag fejlett országok között Japánban a legmagasabb az öngyilkossági ráta: évi 30 ezer, azaz hetente 600-an vetnek véget önkezüikkel az életüknek. Ez három és félszer több, mint a

közlekedési balesetek áldozatainak száma (2002-ben 8326 fő). Az öngyilkosok száma mindig is magas volt Japánban, de a recesszióval megváltozott a társadalmi érintettség. Míg korábban a fiatalok és az öregek tették ki az áldozatok többségét, az előbbieket a tanulási kudarcok, az utóbbiak elsősorban egészségügyi okok vagy a kilátástalanság érzése miatt, az utóbbi években a derékhatat a középkorú férfiak képezik. A fő ok a munkanélküliség, a karrier-kudarc, illetve a túlfeszített munkatempó, és általánosságban a távlat-nélküliség.

Japánnak fel kell lassan adnia azt a meggyőződést is, hogy minden az igyekezeten múlik. A kisember meg volt győződve arról, hogy gyarapodása megállíthatatlan, hogy az anyagi jólétnek csak a képzelet szab határt, hogy a fejlődés útjában nem áll semmi. Már nem elégséges az „igyekezni kell és csinálni, és akkor sikerülni fog” szemlélet. A világ sokkal bonyolultabb lett annál, hogy igyekezettel lehessen tudást, tehetséget, innovációt és kreativitást pótolni. Nyilván sok területen, elsősorban az egyéni képességek fejlődése terén, az akaratságnak továbbra is megmarad a kitüntetett szerepe. Azonban a mozgástér kitágult - a megmértetés paraméterei nem engedik meg többé a belterjes fejlődést. Lépni kell az oktatás és a tudományos fejlesztés területén az új igényeknek megfelelően.

Korunkban a nemzetközi feszültségek fokozódásával Japán helyzete, szerepe és felelőssége a nemzetközi diplomáciában és politikában egyre inkább kiéleződik. Mindez hatalmas nyomást gyakorol a kormányra, hiszen ahhoz, hogy saját országa érdekeit hatékonyan tudja képviselni és érvényesíteni, számos fronton határozott állásfoglalásra és intézkedésekre kényszerül. Fokozza a nehézségeket, hogy a gazdaság immár több mint egy évtizede húzódnó recesszióval küzd, amiből a kilátás alapvető szerkezeti és intézményi reformokat tesz elengedhetetlenné a belátható jövőben. Ehhez járulnak továbbá olyan - ugyancsak halaszthatatlan intézkedést igénylő - társadalmi jellegű problémák, amelyek megoldása azért sürgető, mert mennél jobban elodázzák őket, annál nehezebbé válik a kezelésük mind anyagilag, mind pedig szervezetiileg. Ezek közé tartozik a növekvő munkanélküliség és a foglalkoztatáspolitikai átalakításának a kérdése; a rohamosan öregedő társadalom és az ehhez kapcsolódó egészségügyi ellátás és társadalombiztosítás reformja; a csökkenő gyerekszám, ami a foglalkoztatáspolitikát és társadalombiztosítást értelemszerűen alapjaiban érinti, és végül, de nem utolsósorban, az oktatás kérdése. Ez utóbbiak a társadalmi hangulat meghatározó elemei, és mint ilyenek nem alábecsülendők, hiszen a társadalom életterejének mozgatói. Mindez nyilvánvalóan kezelhetetlenül sok és bonyolult feladat. Azonban kölcsönös összefüggésük és egymásra hatásuk egymást erősítő és gyengítő funkciójuk a korábbiaknál élesebben vált nyilvánvalóvá, ami idestova a társadalmi tudat szintjén is lecsapódik. A társadalom felelősen gondolkodó rétege aggódva figyeli az események alakulását és a média-nyilvánosság eszközeit és civil-szerveződések csatornáit is igénybe véve egyre erőteljesebben ad hangot véleményének és igényeinek. Persze mint mindenütt a világon, a felelősen gondolkodó polgárok alkotják a kisebb hányadot - a többség boldog tudatlanságban sodródik az események áradatában.

Japán egyre kevésbé vonhatja ki magát a globalizáció alól. Az utolsó egy évtizedben ugyanis bármennyire is hihetetlen, de alaposan hátrasorolódott a globalizációs index tekintetében. A Foreign Policy tudományos folyóirat 2001 óta évenként a január-februári számában közli összehasonlító vizsgálatát, amelyben az egyes országokat - a gazdasági, pénzügyi, személyközi kapcsolati és technológiai (elsősorban informatikai) nemzetközi kapcsolatait mentén összevetve - úgynevezett globalizációs index-szel minősíti. Nos, az első körbe eső 20 ország közé Japán már a 2001-es tanulmányban sem került bele, (Magyarország ehhez képest a 17. helyen szerepelt), de 2003-ra az immár 61 országra vonatkozó vizsgálatban Japán már a 35. helyre sorolódott hátra - Botswana és Uganda közé (JT 2003. jan. 20. 17. o.) Ennek az okai külön tanulmány tárgyát képezik, itt csak annyit érdemes jelezni, hogy e riasztó lemaradás természetesen nemcsak Japán számlájára írandó. Hiszen nemcsak Japán nem nyílt meg

kellőképpen, nem tett eleget, azaz stagnált e vonatkozásban, hanem egyidejűleg más, kisebb és ezáltal mozgékonyabb, dinamikusabb országok erőteljesen előre haladtak, ezért a látványos lemaradás. Ezen azonban Japánnak saját jól felfogott érdeke miatt is változtatni kell, amennyiben a nemzetközi közösségnek továbbra is az egyik vezető tagja kíván maradni.

Ilyen értelemben a gazdasági és a társadalmi elemzők valamennyien egyetértenek abban, hogy az alkalmazott modell váltására van szükség. Kérdés, hogy az alkalmazkodási készségről és képességről legendásan híres japán társadalom ezzel az értékrend válsággal és a várható paradigmaváltással hogyan tud megbirkózni.

Hivatkozások

Foreign Policy = angol nyelvű politikai folyóirat 2001. January-February; 2002. January-February; 2003. January-February

Hayashi Kichiro 1998. *How to Create Effective Dialogue between Digital and Analog Communicators*, manuscript, Master Workshop, SIETAR Congress, Tokyo

JT = *Japan Times, The* (angol nyelvű napilap), Tokyo

Matsumoto, David 2002. *The New Japan - Debunking Seven Stereotypes*. Yarmouth, ME: Intercultural Press

Nakane Chie: *Japanese Society: Continuity and Change*. A The Asiatic Society of Japan felolvasóülése, 2003. jan. 20.

Yoshida Kensaku: *Kingyobachi kara Taikai e - Korekarano Nihon no EFL* (From Fish Bowl to Open Seas - the Future of EFL in Japan), Lecture Series of the RI of Language Studies and Language Education, Kanda University of International Studies, 2002. jan. 29.

-&-